

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ETNOLOGIJU I KULTURNU ANTROPOLOGIJU
AK. GOD 2014./2015.

Marko Kokotec

**FENOMEN VIRDŽINE I NJEZINE POJAVNOSTI
NA PROSTORU ZEMALJA BIVŠE JUGOSLAVIJE**

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Tomislav Pletenac

Zagreb, 2015. godina

IZJAVA O AUTORSTVU

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad *Fenomen virdžine i njezine pojavnosti na prostoru zemalja bivše Jugoslavije* izradio potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentora Tomislava Pletenca. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Vlastoručni potpis studenta:

SADRŽAJ:

ABSTRAKT	3
1. UVOD	4
2. METODOLOŠKA PROMIŠLJANJA	6
3. VIRĐINA KAO RODNI FENOMEN	8
3.1. Razlozi postajanja virđinom	9
3.2. Identitet virđine	15
3.2.1. Pitanje rodnog identiteta	18
3.3. Alternativna nazivlja za virđine	25
4. POJAVNOST VIRĐINA (na prostorima bivše Jugoslavije)	26
4.1. Prostorno-vremenski okvir kao podloga za pojavnost fenomena virđine	26
4.1.1. Značaj matrijarhata i patrijarhata u kontekstu fenomena virđine	28
4.2. Primjeri pojavnosti virđina na prostorima bivše Jugoslavije	31
4.2.1. Primjeri pojavnosti virđina u različitim autora	31
4.2.2. Primjeri pojavnosti virđina prema razlozima postajanja virđinom	35
5. VIRĐINE KAO RANE FEMINISTICE?	38
5.1. Rodne uloge u društvu	41
6. ZAKLJUČAK	48
LITERATURA	49

ABSTRAKT:

Spol i rod kao gotovo ništa drugo određuju naše mjesto u društvu od samog rođenja. No što se događa kada se dovedu u pitanje te jednostavne definicije poimanja muškog i ženskog? U ovome radu nastoji se na temelju relevantne građe i govornih iskaza kazivača problematizirati fenomen virdžine, njezinu pojavnost na prostoru zemalja bivše Jugoslavije te uspostaviti granicu između poimanja onog što je muško, a što žensko, proučavajući endemsku pojavu koja je ovisno o vremensko-prostornom kontekstu u koji je smještena stigmatizirana. Metodološki je pristup uključio prikupljanje pisane građe relevantne za rad, usporedno bilježenje govornih iskaza te naknadno rekonstruiranje prikupljene građe, kada su intervjui s kazivačima u pitanju. Tehnološkim su postupcima auditivno snimljene i potom transkribirane određene konverzacijske cjeline. Kratkim pregledom teorijskih postavki koje se tiču ovog fenomena pokušava se prikazati širi aspekt pojavnosti virdžine, rodnog identiteta i njezinog značaja u kulturi ovdašnjih naroda. Analitički dio rada podijeljen je prema poglavljima čiji tok objašnjava fenomen viržine, razloge njezine pojavnosti, problematiku rodnih uloga u društvu, poimanje rodnog identiteta te određene primjere koji su relevantni za analizu u ovome radu. Zaključci o manifestaciji pojavnosti virdžine i samo pitanje rodnog identiteta kod virdžina iznijeti su cjelokupnim sagledavanjem analitičkog materijala. Ovako rijedak fenomen ispostavit će se kao nešto čime bi se mogla baviti i buduća etnološka istraživanja.

ključni termini: virdžina, identitet virdžine, rodni identitet, treći rod, rodne uloge, patrijarhat

1. UVOD

Položaj žene i muškarca u društvu oduvijek je bio važan faktor ljudskog bivanja unutar jednog društva. Usporedno s velikim promjenama u načinima ljudskog života on je mogao i mijenjati svoj oblik. Posljednjih se desetljeća naročito upozorava na potrebu proučavanja određenih društvenih skupina kao što su primjerice žene, vjerske i etničke manjine, doseljenici, te na potrebu znanstvenog zbližavanja etnologije i socijalne povijesti koja se okreće prema običnim, bezimenim ljudima nedominantnih klasa, prethodno navedenih. Skreće se pozornost i na činjenicu da se kao predmet proučavanja ne uzimaju isključivo i samo muškarci. Često možemo čuti da je povijest, history, često bila samo he-story ili (his)story, a ako i postoje rijetki tragovi u kojima se može naći rasprava o ženama oni bi opet proizašli kroz dioptriju i pero muškaraca (usp. Vince-Pallua 2007:19). Opravdanost tvrdnje o nedostatnosti i o nedovoljnoj znanstvenosti isključivo androcentričnih istraživanja može se ilustrirati i citatom koji se odnosi na arheološka istraživanja: *“Ako u arheologiji nalazimo samo ono što tražimo, onda nalazimo samo onoga koga tražimo. Tražimo li samo muškarce, samo njih ćemo i naći. A ako samo muškarci tragaju, tada se arheologija svodi na otužan prizor muškaraca koji proučavaju starije muškarce.”* (Vince-Pallua 2014: 13 prema Nixon 1994:19) Gotovo ništa ne određuje naše mjesto u društvu od rođenja kao spol¹ i rod². Postavlja se pitanje što se događa kada društvo dovede u pitanje te jednostavne definicije muškog i ženskog. Po nekim mišljenjima tada bi se trebao „stvoriti“ tzv. treći rod. U ovom kontekstu možemo govoriti i o fenomenu virdžina, žena koje su se samozatajno ili javno, neprimjećeno ili nezabilježeno i same stvarale, ženama koje bi preuzimale uloge muškaraca kako bi zaštitile svoj dom, svoje ognjište ili bi se u tuzi zbog gubitka svog voljenog zarekle da će živjeti kao muškarci te da se nikada neće udavati. One bi tako mijenjale svoj rodni status i socijalni identitet. Fenomen virdžine odražava složeni odnos moći u obitelji i društvu. Razni su se autori bavili ovom tematikom i nastojali analizirati njezin fenomen. U ovome radu razmotrene su teorije nekih od tih autora i fenomen se virdžine analizira i proučava i iz aspekta rodnog identiteta. Da je društvo sposobno spol i rod iskonstruirati pokazuje se upravo na primjeru ovog fenomena, a on je zabilježen na području Balkana. Virdžine, tj., *„nevidljivice“*, kako ih nazivaju mnogobrojni svjetski etnolozi i etnolozi

¹skup anatomskih, fizioloških i psiholoških obilježja po kojima se među jedinkama iste vrste razlikuju mužjaci od ženki (Leksikon jugoslavenskog leksikografskog zavoda, 1974: 920)

²klasifikacijski stupanj viši od vrste, niži od porodice (Leksikon jugoslavenskog leksikografskog zavoda, 1974: 840)

ovih prostora, nazivaju se, između ostalog i *tobelijama*³ i objašnjavaju se kao osebujna, prostorno određena, endemska pojava, jedinstvena ne samo u europskim, nego i u svjetskim okvirima, a poznata je po gorskim područjima zapadnoga dijela Balkanskoga poluotoka to jest na graničnim područjima sjeverne Albanije, Crne Gore i Kosova. (Vince-Pallua 1999:133) Najčešći model tumačenja ove pojave i njene endemičnosti je preživljavanje, kako iz vlastitih razloga tako i iz razloga da se zaštiti netko drugi ili vlastiti dom. Tako bi se virdžine, u vremenu u kojem bi živjele, izborile za svoj glas, a on bi u krajnje patrijarhalnim društvima⁴ imao jednaku važnost kao i glas muškarca. Fenomen virdžine dokazuje da žene mogu biti jednako jake, kompetitivne, baš kao što i muškarci ponekad mogu u određenim društvima biti, suprotno uvriježenim stereotipima, pasivniji i brižni. I danas, znatno rjeđe, na Balkanu, može se naići na primjer djevojaka i žena koje žive kao muškarci. Mnogi autori ovu pojavu prezentiraju kao treći spol ili fenomen čovječanstva u kojem žena mijenja spol i postaje muškarcem, no treba naglasiti da je u pitanju tek pojava u kojoj bi žena, kći ili sestra u odsustvu muškarca u obitelji, ili u obiteljima bez ijednog rođenog sina, preuzela ulogu muškarca jer je odrasla u patrijarhalnim uvjetima. Kada se dogodi slučaj da bi žena postala virdžinom bila bi ošišana poput muškarca, oblačila se poput njega, ponašala se kao muško, imala bi oblik muškog krsnog imena, nosila bi oružje, a po potrebi bi išla i u rat. Sudjelovala bi tako u muškim skupovima i imala bi gotovo sva javna prava muškarca u inače strogim patrijarhalnim društvima.

U ovome su radu za početak razmotreni različiti metodološki postupci prikupljanja relevantne građe i govornih iskaza od kazivača. Ukratko se zatim objašnjava pojavnost virdžine i problematika rodnog identiteta koji se pripisuje fenomenu virdžine. Tri najveće cjeline u radu bave se virdžinom kao rodnim fenomenom (u kojem se progovara o njezinom identitetu i pitanjima koja se oko istog javljaju), pojavnošću virdžine na prostorima zemalja bivše Jugoslavije (u određenim izvorima koje donose određeni autori, a za koje sam smatrao da su zanimljivi i, za ovaj rad, relevantni) te problematiziranjem rodnih uloga u društvu (iz perspektive feminističkog pogleda o položaju žena u društvu i na temelju izvora koji o tome progovaraju).

³ primjerice, kod Vince-Palluae

⁴ Klasičnu definiciju patrijarhata daje i Kate Millett (2000: 123): "Naše društvo je patrijarhat. Ta činjenica je vidljiva odmah ako se prisjetimo da su vojska, industrija, tehnologija, univerziteti, znanost, politika, financije - ukratko, svaki prolaz moći unutar društva uključujući snagu prisile policije, potpuno u muškim rukama."

2. METODOLOŠKA PROMIŠLJANJA

U izradu rada krenuo sam sa sviješću o brojnim metodološkim problemima na koje bih mogao naići i zbog kojih bih trebao zatražiti primjerenu pomoć. Tu prije svega mislim na vlastito nedovoljno stručno poznavanje prava žena i problematike koja se nameće oko pitanja vezanih uz rod i uz rodni identitet koji sam kao jednu od sastavnica odlučio implementirati u svoj rad. Endemičnost pojave koju sam odlučio proučavati učinio mi je subjekt istraživanja vremenski bliskim (radi se o pojavi čije se postojanje bilježi i danas), a s druge strane i relativno nedostižnim. Subjekt istraživanja koji sam odlučio istraživati iskazao se bliskim u literaturi kojom sam se odlučio služiti. Temelj u mom istraživanju problematike virdžina i sveukupnosti pitanja koja iz iste proizlaze pisani su izvori o samim virdžinama i propitivanje njezine pojavnosti na prostoru zemalja bivše Jugoslavije. Fenomen virdžine u autora literature koja se njome prethodno bavila činio se prilično zanimljivim terenom za istraživanje. Pri teorijskom razmatranju problematike virdžine i njezine pojavnosti na prostoru zemalja bivše Jugoslavije od velike su mi koristi bili radovi Jelke Vince-Palluae koja se temom virdžine bavi sustavno i već dugi niz godina, baš kao i radovi Mirka Barjaktarovića, Predraga Šarčevića, Antonie Young i drugih znanstvenika koji su sa izrazitim zanimanjem pristupali ovoj temi. S aspekta pitanja i problematike koja se tiče roda, rodnih pitanja i rodnog identiteta od važnosti su mi svakako bili članci Branke Galić *Moć i rod* (2002.) te *Seksistički diskurs rodnog identiteta* (2005.), baš kao i ostali izvori i članci čije dijelove u radu citiram i navodim. Međuljudski susreti i narativne komunikacijske razmjene, u koje se ubrajaju govorni iskazi s kazivačima, osigurali su raznovrsni materijal za potrebe ovog rada. Standardno terensko sredstvo poput diktafona bilo je rezervirano za prvi, planirani susret s dva kazivača koji su bili upoznati s tematskom problematikom istraživanja, a suvremena tehnološka dostignuća poput MSN-a omogućila su mi auditivnu razmjenu s osobama koje nisu fizički prisutne na istom prostoru. U tom se slučaju radilo o drugom susretu s dva dodatna kazivača. Razmišljanja i odgovori kazivača koji su ponuđeni potom su transkribirani i uvršteni u tematske jedinice unutar poglavlja kojih su se ticali. Kako je pisanje proces koji je uvijek selektivan neki su dijelovi razgovora naknadno i izbačeni, posebice oni koji su uključivali dolaženje do određenih odgovora i mišljenja do kojih su kazivači navođeni dodatnim upitima. Bitno je napomenuti i da su prvoj i drugoj grupi kazivača, odnosno onoj prisutnoj pri prvom i drugom susretu, postavljana identična pitanja. Kasnije se iskazalo da su dva zasebna razgovora isključila međusobnu sugestivnost davanja približnih ili sličnih odgovora te dala mjesta za iznošenje opširnijih i “osobnijih” mišljenja. Teorijski ciljevi ovog rada uključuju problematiziranje fenomena virdžine kroz pitanje rodnog

identiteta, problematiziranje pitanja istog iz aspekta društvene moći žena, propitivanje pojavnosti virdžina i bilježenje iste u određenih autora te razmatranje čimbenika koji se pripisuju problematici virdžina.

3. VIRDŽINA KAO RODNI FENOMEN

Tema virdžine, u znanosti, nije tema kojoj se pridavalo previše pozornosti. To je tema koja je nekako uvijek bila negdje na rubu, u kutu. Za neke je autore, pak, ona bila izrazito interesantna i zapanjujuća pa virdžine poneki autori nazivaju i uspoređuju s *amazonkama* ili *modernim amazonkama* (Vince-Pallua 2000:17 prema Nopes 1907:30, Çabej 1936:309). Kako napominje Vince-Pallua (ibid.) raspon pisanih svjedočanstava o virdžinama proteže se od 1860. nadalje. Kada govorimo o virdžinama spomenimo i predrasudu o ženama kao inferiornim pripadnicama društva. Naime, vezanost žena uz brigu od djece i samo rađanje (dok su muškarci, s druge strane toga oslobođeni) dovela je do temeljne neravnoteže moći između rodova, a ona je bila prethodnica svim drugim neravnotežama moći u ljudskoj vrsti. Aristotelova se pak teza o ženskoj marginalnoj i ništavnoj ulozi i u samom procesu reprodukcije uzimala kao znanstvena paradigma sve do negdje 17. stoljeća. U prilog tome išao je čak i prikaz unutrašnjosti ženskih genitalija tj. vagine iznutra oblikovane po modelu falusa (Galić 2004: 305 prema Tuana 1989: 147-172). Suprotno prethodnoj tezi o nevidljivosti žena, Mirjana Gross (1996.) u svom kapitalnom djelu *Suvremena historiografija – Korijeni, postignuća, traganja* napominje kako žene nikada nisu bile viđene nevidljivima u društvu.

Kaže kako *žene postaju vidljive širenjem socijalne i antropološke historije. Istraživanja društvenih struktura, historijska demografija, historija obitelji, ali i djeteta i mladeži, interes za držanje ljudi prema životu i smrti, za 'imaginarno' i nesvjesno – sve je to nužno uključilo žene*. Važno je stoga zaključiti da su se u recentnoj, ali i daljoj prošlosti “lomila koplja” oko toga koliko je žena tj. njezina uloga bila vidljiva i koliko je ona bila valorizirana iz aspekta društva, društvene moći, u kojima obitavaju muškarci i žene.

3.1. RAZLOZI POSTAJANJA VIRĐINOM

“In traditional patriarchal society in the southern Balkans, there has long been an option to provide male heirs where none exist: a girl or a woman may herself, or her parents – even at her birth – declare that she has become male. In these cases the female thenceforth dresses as a boy/man, performs male tasks and mixes socially as a male.” (Young, Twigg 2009:117)

U svakom ljudskom društvu postoje određene razlike između muške i ženske anatomije i fiziologije. Svaka kultura daje značenje tim razlikama tumačeći ih i određujući kako se prema njima odnositi. Nadalje, svaka kultura određuje kako se te dvije vrste ljudi trebaju odnositi jedna prema drugoj i prema svijetu oko sebe (Haviland 2004:35). Razlozi za pojavnost ovakvog nadilaženja roda na patrijarhalnom i konzervativnom Balkanu, pojavnost fenomena virđine, bili su prvenstveno nedostatak muške djece u porodici, nastavljanje loze, da nasljedstvo ne bi otišlo u miraz ženskom djetetu, zatim nedostatak odraslih muškaraca u porodici, ali i prijetnja krvne osvete muškim članovima porodice. Kada preuzima mušku ulogu djevojka se zavjetuje na čistoću i društveno postaje muškarcem. Drugim riječima, postaje muškarcem u smislu društvene moći, a ne spolnosti. „Promjena spola“ virđine nema nikakve veze sa, primjerice, homoseksualnošću, transvestizmom ili sa transeksualnošću. Gay populacija, kao i upravo navedene, seksualno je orijentirana, dok su se virđine prilagođavale potrebama obitelji i društva žrtvujući se za uzvišeniji društveni cilj – služenje društvu i obitelji (kući i braći) (usp. Vince-Pallua 2014: 19).

Kako navodi Vince-Pallua (2000.) postoje dva glavna razloga zašto određena djevojka ili žena postaje virđinom. Ti su razlozi sljedeći: ako kuća ostane bez muške glave ili iz ljubavi to jest žalosti za poginulim momkom.

Zbog nedostatka odrasle muške osobe u kući potrebne za opstanak organiziranog roda virđine se tako odriču bračnoga života i majčinstva zavjetujući se na djevičanstvo, nasljeđuju materijalnu i duhovnu imovinu u patrilinearnom društvu, odijevaju se i češljaju kao muškarci, nose oružje, po potrebi idu i u rat, sudjeluju na muškim skupovima - u svemu se ponašaju poput muškaraca i imaju gotovo sva njihova javna prava u izrazito patrijarhalnom društvu. Uklapanjem u takve potrebe društva i obitelji postaju posebno cijenjene.

Nadalje, Vince-Pallua dva primarna razloga postajanja virđinom grana na sljedeći način - ako kuća ostane bez muške glave i to u slučajevima: ako otac nema sina, ako nema ni braće ni sestara, ako nemaju više djece, ako je u očinskoj kući jedina žena, ako ostane bez jedinog brata kod roditelja i drži ih do smrti kako bi se kuća održala, ako su roditelji stariji i nema ih tko

naslijediti i uzdržavati, da bi pomagala starim roditeljima, ako je dom bez muške glave, ako nema muškarca u kući da je glava kuće, ako neka obitelj ne može imati muško dijete, ako je ta kuća bez muškarca, djevojka koja nema brata (a najmlađa je), ako roditelji ili braća poginu, ako djevojka kao jedinica obuće muško odijelo, uzme oružje i ide u vojsku (umjesto svog oca koji je bolestan – dok on ne ozdravi) te ako ide u vojsku umjesto bolesnog brata.

Ako to učini iz ljubavi ili žalosti za poginulim momkom onda su razlozi za postajanje virdžinom sljedeći: ako momak kojeg je voljela i koji ju je prstenovao pogine ili umre, ako joj momak pogine pa oblači mušku odjeću i odlazi u hajduke, ako to učini iz ljubavi prema umrlom, poginulom ili utopljenom momku, ako se neće udati za drugoga te ako je ostavi momak pa se zarekne da se neće udavati.

Djevojke su postajale virdžinama i u slučajevima kada su se muški članovi njihove porodice nalazili pod prijetnjom krvne osvete te zbog toga nisu smjeli izlaziti van i obavljati uobičajene poslove. Prešavši u status virdžine, takve djevojke su se mogle baviti i poslovima koje inače rade samo muškarci. Po isteku zavjeta, također, mogle su stupiti u brak.⁵

Prema drugoj pronađenoj klasifikaciji, onoj Ljiljane Gavrilović (1983.), zajednički nazivnik postajanja virdžinom je život u celibatu na temelju kojeg dolazi do promjene društvenog, a u pojedinim slučajevima i rodnog statusa. Kao i Vince-Pallua, i Gavrilović kod fenomena virdžine spominje zavjet. Zavjet tako može biti privremen ili doživotan, a ovisno o vrstama zavjeta javljaju se i različiti tipovi virdžina. Prvu vrstu čine djevojke koje se odreknu prava na udaju i postaju virdžine zbog nedostatka odraslih muškaraca, za vrijeme dok ne stasa neko od mlađih muških članova porodice (u praksi su to najčešće virdžinin mlađi brat, a u nekim slučajevima i bratić). Takav zavjet obično se ne daje javno već djevojka svojevóljno šiša kosu i oblači neki dio muške odjeće, obavještavajući na taj način zajednicu da je preuzela status virdžine. Za vrijeme trajanja zavjeta takve osobe stiču ograničenu pravnu i poslovnu sposobnost na koju prethodno nisu imale pravo. Na primer, imaju pravo prisustvovati plemenskim skupovima, ali bez prava glasa. Kasnije se one mogu i udavati, no to se, međutim, u praksi gotovo nikad ne događa. U drugu grupu spadaju djevojke koje se privremeno zavjetuju na život u celibatu zbog toga što se muški članovi njihove porodice nalaze pod prijetnjom krvne osvete (to jest "duguju krv") prilikom čega su primorani ostati u kućnom pritvoru i ne mogu obavljati svoje uobičajene aktivnosti koje su prethodno obavljali. Kao i u prethodno navedenom primjeru i ove virdžine po isteku zavjeta mogu stupiti u brak. Treći tip, sada već u okvirima trajnog

⁵preuzeto s <http://www.azramag.ba/stylissimo/4106-virdzine-zene-koje-zive-kao-muskarci.html> dana 5.4. 2015

odricanja od prava na udaju, predstavljaju albanske djevojke koje se zavjetuju na celibat da bi raskinule vjeridbu. Raskidanje vjeridbe je, inače, ukoliko zahtjev dolazi sa ženske strane, u tradicionalnoj kulturi Albanaca legitiman povod za krvnu osvetu. Zavjet se u ovom slučaju daje javno, nakon čega virdžina gotovo po pravilu preuzima mušku rodnu ulogu u porodici i društvu, socijalni identitet muškarca te dobiva sva prava koja se mogu pripisati jednom muškarcu. U slučaju da prekrši zavjet i uda se za drugog muškarca, porodica bivšeg vjerenika ima pravo na krvnu osvetu. Četvrta vrsta virdžina naročito je interesantna jer se ne odnosi na djevice već na razvedene žene koje se zavjetuju da se više neće udavati. Zavjet se daje u krugu dviju porodica i nije javnog karaktera, ali u slučaju da se takva osoba ponovo uda, porodica bivšeg muža ima pravo na krvnu osvetu. Ove vrste virdžina šišaju kosu, ali ne mijenjaju ime i obično ne nose mušku odjeću. Kreću se u ženskom okruženju i obavljaju uglavnom ženske poslove, ali im je dozvoljeno da se druže i sa muškarcima. Petu vrstu čine djevojke koje se zavjetuju na celibat preuzimajući ulogu i identitet muškarca iz razloga što u porodici nema muške djece. Mnoge virdžine koje pripadaju ovom tipu virdžina proglašene su za "sina" odmah po rođenju i od malih nogu su odgajane kao dječaci. Ni u ovom slučaju zavjet se ne daje javno. Štoviše, biološki spol takvih osoba može ostati potpuna tajna za njihovu okolinu. U javnom i privatnom običajnom pravu one posjeduju sve muške povlastice.⁶ Osnovna je zamjerka ovoj klasifikaciji ta da sadrži puno više institucionaliziranih pravila nego što ih zapravo ima u stvarnosti.

“Postajući socijalno muško, virdžina se dobro uklapa u imperativ osiguranja muškog potomstva. U patrijarhalnom odnosno plemenskom društvu, kada se zavjet virdžine dovodi u vezu sa krvnom osvetom, pojava virdžine predstavlja instituciju običajnog prava preko koje se ispravlja narušena ravnoteža u društvu i pomoću koje se opire izumiranju tradicionalnog načina života.”, piše portal H-Alter.⁷

Mirko Barjaktarović (1948.) pojavu virdžina dovodi u vezu sa specifičnim potrebama i mentalitetom rodovsko-plemenskih društava u kojima ona postoji. Na prvom mjestu ističe ekonomske, a zatim i religijske razloge njenog nastanka. Prema njemu bi tako, na prvom mjestu bila dominantna težnja da se sačuva cjelina obiteljskog imanja, dok na drugom mjestu važnu ulogu ima potreba da se održe porodični kultovi. Marijana Gušić pak pojavu virdžine vezuje i

⁶ preuzeto sa:

http://www.montenegrina.net/pages/pages1/antropologija/virdzina_zena_koje_nema_p_sarcevic.htm dana 10.4.2015.

⁷vidi više na: <http://www.h-alter.org/vijesti/europa-regija/svijeca-im-se-utrnula>

uklapa u motiv žena svećenica sa ženskom kultnom funkcijom i interpretira je kao *prežitak, survival ženskog kulta* (Vince-Pallua 2014:108 prema Gušić 1958:61).

Dakle, najvažniji i najčešći razlozi za postajanje virdžinom su: nedostatak muškog nasljednika, nedostatak odraslih muškaraca kad virdžina postaje „vremenski most“ dok mladi brat ili bratić ne porastu za tu funkciju, izbjegavanje neželjena braka (time i krvne osvete), prijetnja krvne osvete muškarcima kuće onemogućenih za slobodno kretanje i rad. Dakle, kada se žena odluči, svojevoljno ili ponukana prethodno navedenim razlozima, postati virdžinom mijenja svoj najdublje ukorijenjeni aspekt identiteta i podređuje ga imperativu opstanka zajednice, vanjskim atributima prestaje biti žensko i simbolički postaje muškarcem.

U nastavku je iskaz dijela razgovora s kazivačima pogodan za analitički pristup i razmatranje problematike i pitanja koja se tiču razloga postajanja virdžinom. Važno je spomenuti da su 2 kazivača (Paula - 37 godina i Dalibor - 43 godine) trenutno (ili u recentnom vremenu) radili u udrugama koje zastupaju i bore se za prava i položaj žena u društvu te mi je stoga njihovo mišljenje bilo izrazito relevantno, dok su 2 preostala kazivača (Alen – 30 godina i Vedran – 34 godine) izvan tog kruga ljudi (osoba koje se bave pitanjima prava žena). Alen je, kako sam spominje, na pisanju magistarskog rada u Zagrebu, a Vedran je poznanik čije sam mišljenje također odlučio zatražiti. Razgovor s Paulom i Daliborom odvijao se 15. kolovoza 2015. u Daliborovu stanu, dok se drugi razgovor, onaj s Alenom i Vedranom, odvijao 18. kolovoza 2015. te je nastao zbog tehnološke mogućnosti audiovizualnog dodira na lokaciji MSN.

Marko: *Kako gledate na sami fenomen virdžine i u čemu vidite razloge njezine pojavnosti na ovim, našim prostorima?*

Paula: *Fenomen pojavnosti virdžina vidim kao još jedan dokaz dosljednosti patrijahalne logike i snage patrijarhata, u tom smislu razlozi njezine pojavnosti su vjerovanja i pogledi patrijarhalno uređenog društva o tome da su muškarci vredniji spol, recimo i rod te da je važno imati muškarca „u kući“, mogli bi reći i pod svaku cijenu.*

Dalibor: *Da... Žene nisu imale nikakva prava ni u obitelji, ni šire u društvu pa je samo potpuno preuzimanje rodne uloge i rodnog izražavanja društveno definiranog za muškarce i odricanje u potpunosti svog ženskog identiteta moglo biti prihvaćeno zajedno sa njenim preuzimanjem „muške“ uloge u obitelji i društvu.*

Zabilježeni segment diskurzivne cjeline koji stoji u nastavku nastao je na lokaciji MSN na kojoj susret fizički nedodirljivih ljudi ipak ostvaruje svoju primarnu nakanu – razmjenu iskustvenih

obrazaca potrebnih za ovu problematiku. Odgovori na identično pitanje upućeno Alenu i Vedranu bili su sljedeći.

Alen: Virdžine postoje iz razloga da bi se, zapravo, nastavio život porodice bez muških potomaka... u smislu da bi imali muškog člana obitelji koji bi igrao tradicionalnu ulogu muškarca i "održao porodicu". Ovaj fenomen zapravo govori o tome da je rod kao i spol konstrukt ili performans i kao takav izmjenjiv.

Vedran: Smatram da se njezina pojavnost događala zbog okoline i patrijarhalne sredine i razlog tome je što nije bilo muškarca u kući.

Marko: A kako se danas iz današnje perspektive gleda na ono što bi se trebalo podrazumijevati terminom "muško" i koje bi to prednosti...recimo privilegije, u društvu dobili ukoliko bi se svrstali u kategoriju tog "muškog"?

Dalibor: Žene se još uvijek bore za svoja prava i jednakost s muškarcima, ali većinom na društvenoj razini. "Beneficije" koje bi dobile su... Na primjer, da imaju istu plaću za isti posao, da mogu napredovati u sredinama gdje je mjesto u upravi rezervirano za muškarce, veća uloga u politici i slično.

Paula: Slažem se. Očekivanja od žena i muškaraca u suvremenom svijetu su se ponešto promijenila, ali muškarci i dalje ostaju privilegirani u svim aspektima života.

Odgovori na identično pitanje od strane Alena i Vedrana posredstvom MSN-a bili su sljedeći.

Alen: Velika problematika ovoga je ustvari nekonkretnost "muškosti" i "ženskosti", te promjenjivost ovih termina kao pridjeva... kako bi se govorilo o nekim "jednoličnim" perspektivama. Ono što je poznato je da se "muškim" uglavnom koncipira javni diskurs, sve ono što je "vani" Dok se ženskim smatra privatna, unutrašnja sfera. U tome se, recimo, ogleda uzajamna ovisnost jednog termina o drugome i kako zajedno koegzistiraju. No, ovo je užasno velika generalizacija i relativizirana je kroz mnoge primjere, uključujući i virdžine...

Vedran: U obiteljima se muškarce i dalje doživljava kao glave obitelji, a u poslovnom kontekstu su žene još uvijek degradirane s obzirom na isti tretman koji uživaju muškarci. Primjerice, veće plaće muškaraca kod istih poslova koje obavljaju i slično. Zato u situacijama kojima bi bile izložene same virdžine potpuno razumijem zašto bi se odlučivale za takvo nešto... Zbog društvene moći koja bi bila simetrična onoj jednog muškarca, zbog te jednakosti u odlukama i zbog toga da zaštiti svoju porodicu. Zbog moći i prava koje bi kad bi postale virdžinom dobile.

Kada sam ih upitao kako gledaju na pojavnost i na sami fenomen virdžine na našim prostorima iskazi su se sva četiri kazivača poklopila oko toga da razlogom njezine pojavnosti na našim područjima prvenstveno vide utjecaj patrijarhalne sredine, potrebu za "ravnanjem" toliko očite asimetrije u odnosu položaja žena i muškaraca u društvu te primarno - protekciju obitelji i doma. U njihovim iskazima nije bilo nekog prevelikog odstupanja kada su razlozi za njezinu pojavnost u pitanju. Iskliznuće iz tekućeg narativnog toka dogodilo se tek u trenutku kada sam, etički obvezan, sugovornike, kako one uživo (Dalibora i Paulu) tako one koje sam o ovim pitanjima propitivao preko MSN-a (Alena i Vedrana), upitao daju li mi pristanak da naša komunikacija bude snimljena pa se nakon istog daljnji tok razgovora nastavio te su odgovori oko diskurzivne okosnice (razlozi pojavnosti virdžine iz njihove perspektive) bili dobiveni. Narativne formulacije oko razmišljanja kazivača na ovu temu nisu morale biti potpomognute nikakvim dodatnim poticajima. Ukoliko bi i bile manje formalnima, narativne su formulacije u ovakvoj vrsti zapisa po prirodi etnografija komunikacije, stoga je i konverzacijski kontekst oslobođen krutosti struktuiranog intervjuiranja (usp. Marković 2012: 219) pa je i prethodno spomenuto iskliznuće iz narativnog toka bilo opravdano.

3.2. IDENTITET VIRDŽINE

Kada govorimo o virdžinama neodjeljivo je u tom kontekstu govoriti i o njezinu identitetu. Sami se identitet objašnjava kao *istovjetnost, podudaranje, izjednačavanje, potpuna jednakost, priznanje da netko ili nešto jest ono čime se prikazuje...skup značajki koje neku osobu čine onom koja jest* (Klaić 1988:565). U svim izvorima kojima sam se služio većina se autora slaže oko jednog, upravo oko virdžininog identiteta. Osjećaj je identiteta individualan, ali podrazumijeva i potrebu za uklapanjem tj. pripadnost višem stupnju na ljestvici - određenom kolektivu. Potreba je udruživanja s drugim ljudskim bićima imperativna ljudska potreba (Fromm 1984:31), a ona se u slučaju virdžina može ispoljiti postojanjem određenih atributa koji ukazuju na njen takozvani *muški identitet*. Takva vrsta atributa ukazuje na virdžinin drugi, "muški" status koji ona, prisvajajući ih, želi dobiti. Ti su atributi sljedeći: nošenje muškog odijela ili ženske odjeće s nekim muškim detaljima, šišanje, brijanje kose tj. glave poput muškarca, skrivanje kose pod kapicom kako bi se sakrila njezina ženska strana prirode, nošenje oružja, jahanje (za privatne svrhe ili za potrebe boja, vojske, rata), oslovljavanje muškim osobnim imenima, govor u muškom licu i obavljanje poslova koje bi uobičajeno obavljali muškarci. Kada govorimo o virdžininu fizičkom identitetu odjeća je, primjerice, samo jedan od primjera koliko se predrasuda muškarci i žene trebaju lišavati kako bi nadišli rodne podjele, pogotovo u njihovu seksističkom izdanju. Za ovaj se fenomen često pripisuje i ženski celibat koji uključuje djelomičnu ili potpunu spolnu (to jest rodnu) inverziju.

Prilikom "preobrazbe" u virdžinu žene društveno prestaju biti ženama i socijalno postaju muškarcima. Ulaze u javni život zajednice koji je omogućen samo muškarcima, dobijajući ne samo nove, muške vanjske attribute (odjeća, frizura, nošenje oružja, vladanje, ime u muškom obliku uz zamjenicu muškog roda itd.) nego i nove oznake djelovanja, rada i ponašanja, koje uključuju identifikaciju s novom ulogom, slobodu kretanja, u sferi javnog, a ne privatnog, skrovitog, ženskog života. Uz zavjet na djevičanstvo lišavaju se pritom bračnog života i majčinstva (usp. Vince-Pallua 2014:18). Postoje ipak primjeri kada bi se virdžine udavale nakon raskida zavjeta. Sljedeći primjer koji navodim, pak, svjedoči o dinamičnim okolnostima punima obrata.

Vojin Ljakov Ivanović, ugledni Crnogorac iz plemena Kući, oženio se virdžinom Šalj Nik Marom, koju je crnogorska četa zarobila u Arbaniji. Ova virdžina je živela u braku sa Vojinom samo godinu dana, ostala je udovica, pa se posle toga preudala za Vuka Ivanova Popovića. Umrla je u dubokoj starosti, 1925. god. (Vukanović 1961: 89-90)

Za potrebe jednog članka fotografkinja je Jill Peters potražila živuće virdžine u Albaniji i njihove portrete skupila u seriji fotografija *Sworn Virgins of Albania*. Prema riječima ove fotografkinje, moderno je doba u određenoj mjeri stiglo i do najzabačenijih albanskih sela, što se vidi i po tek nekoliko preostalih virdžina, većinom u poodmaklom životnom dobu.⁸

„Kako bi označila tranziciju, takva žena reže kosu, oblači mušku odjeću i katkad mijenja ime. Vježba muške geste i hoda sve dok joj ne postanu 'druga priroda'. Najvažnije, takva žena se zaklinje na celibat kako bi ostala čista. Ona postaje on. Ova se praksa događa i danas, ali modernizacija dolazi i do malih sela, a ova se arhaična tradicija čini suvišnom. Danas postoji tek nekoliko virdžina”, objašnjava fotografkinja.⁹

U Afganistanu (iako on ne pripada u prostorno vremenski-kontekst kojim se bavim), digresije radi, iz ekonomskih i socijalnih razloga mnogi roditelji žele imati sina. Ova sklonost je na kraju dovela do običaja koji je prerastao u dugogodišnju tradiciju poznatu pod nazivom 'Bacha Posh', gdje se djevojčice prerušavaju u dječake.¹⁰

Kada govorimo o odjeći ona je najuočljiviji atribut virdžininog fizičkog identiteta. Način odijevanja najuočljiviji je indikator stupnja promjene statusa određene virdžine i njene uloge. (usp. Vince-Pallua 2014:90) Gotovo je pravilo da virdžine nose muško odijelo ili barem neki dio muške odjeće, no čini mi se zanimljivim spomenuti i primjere kod kojih to ne bi bilo tako. Na sljedećim je primjerima vidljivo odstupanje u iskazima koji svjedoče o tome da su određene virdžine, u rijetkim slučajevima, nosile isključivo žensku odjeću.

U selu Daiču u Zadrimi, u Albaniji, ima jedna virdžineša, kojoj je sad oko pedeset godina. Nosi žensko odelo. Nije imala braće, pa se zavetovala da se ne udaje, da joj se ne bi kuća ugasila. (ibid. 214)

Da održe zemlju i produže lozu i kućne kultove, jer nijesu imale braće, ostale su, u selu Dolji kraj Gusinja, dvije rođene sestre kao tobelije. To su Škurta i Ljaca Nikči, katolikinje (Arbanke). Obadvije su umrle kao stare žene. Škurta se “satrla”, čuvajući koze, prije desetak godina, a Ljaca je umrla za vrijeme Drugog svjetskog rata. Nosile su samo žensko odijelo. (ibid. 219)

⁸vidi više na: <http://www.voxfeminae.net/vijestice-list/1322-posljednje-albanske-virdine-fotografije-jill-peters>

⁹vidi više na: <http://danas.net.hr/svijet/virdzine-zene-koje-zive-i-prihvacene-su-kao-muskarci>

¹⁰vidi više na: <http://www.tportal.hr/vijesti/svijet/185144/Zasto-je-zenama-u-Afganistanu-bolje-da-zive-kao-muskarci.html>

I Zejnem Rusta iz Pobrđa, takođe nedaleko od Dečana, ostala je tobelijom zbog malog brata. Ima sada oko 60 godina. Nosi samo žensku odjeću a radi samo muške poslove. Najradije pravi drvodeljske stvari. (ibid. 221)

Đuna Šabanova Murtezaj, iz sela Sušice kod Đurakovca, ima 61 godinu, takođe svojevolutno nije htela da se udaje. Nosila je svagda samo žensku odeću. Najviše se bavila čuvanjem ovaca. To joj je i sada glavni i drag posao. (ibid. 234)

Treba se osvrnuti i na vrstu poslova kojima bi se virdžine bavile. Vince-Pallua (2014.) napominje kako bi obavljale muške poslove kao što su briga o stoci, poljski poslovi, drvodjelstvo, prodaja drva za ogrijev, čuvanje ovaca (naročito u starijoj dobi), streljaštvo i lov, a bavile bi se i krojačkim obrtom, bile bi automehaničari, vozači kamiona, fotografi, a voljele bi igrati i nogomet i jahati konje. Neke bi se bavile i glazbom. To bi im ponekad bila i omiljena i vrlo karakteristična aktivnost. O tome svjedoče i ova dva primjera, a njih u literaturi koja se bavi virdžinama, svakako, ima i više.

Kad smo ih sa župnikom posjetili ona nas je s ukućanima srdačno dočekala. Sama pažljivo odjevena u starinsko muško ruho (kod svakidašnjeg posla odijeva se kao i ostali muškarci na građansku). Sjela je pred kuću da je možemo snimiti i u prisustvu čitavog sela svirala u kavalu, a zatim je uz gusle (lahuta) izrecitirala svoju pjesmu o jednoj zgodi iz svog starog zavičaja. (Gušić 1974:272)

Na vjenčanjima sjedila je s muškarcima i za vrijeme pjevanja držala prst u jednom uhu, koko je uobičajeno za muškarca. (Vince-Pallua 2014:92 prema Strauss 1997:34)

3.2.1. PITANJE RODNOG IDENTITETA

“The majority of studies of the “sworn virgin” phenomenon in the Balkans were social function and status. Little attention was paid to their sexuality and gender identity.”¹¹

Kulturna značenja kategorija muškosti i ženskosti ne podudaraju se uvijek obavezno s biološkim odlikama muškaraca i žena. Kada govorimo o ovom fenomenu neizbježno je u analizu istog implementirati i pitanje roda i rodnog identiteta. Rod je ključna dimenzija identiteta i podrazumijeva društvene razlike između žena i muškaraca uključujući tako i one biološke. On je kategorija za podjelu ljudi. Odnosi se na razmišljanja, objašnjenja, ponašanja, pretpostavke i djelovanja koja proizvode razlike između žena i muškaraca. Sve što kategorizira ljude je rod, bilo izgled ili geste, biologija ili psihologija, hormoni, uloge, genitalije, bilo što. Ako pokušavamo podijeliti ljude u kategorije uvijek možemo početi od roda. Rodni je sistem kulturno, društveno i povijesno specifičan fenomen i odražava način na koji su u društvu percipirane rodne razlike i strukture. On je konstruiran društveno i u njemu su muškarci, žene i njihovo ponašanje percipirani kao posljedica društva u kojem žive. Kada se rodimo svrstavamo se u određenu rodnu kategoriju ovisno o našem anatomskom izgledu. Svrsishodno tome u našoj se civilizaciji očekuje da će osoba sa genetičkim kodom XX obavezno imati jajnike i vaginu, dok će osoba sa spolnim kromosomima XY isto tako obavezno imati testise i penis.¹² Ali, očekivanja i predviđanja idu i mnogo dalje, pa se, pored navedenog, od osobe XX očekuje da će se u svakodnevnom životu osjećati, ponašati i izgledati kao žena i da će u društvu zauzeti poziciju koja joj kao ženi pripada, dok se od osobe XY očekuje da će u svakom pogledu biti - "pravi muškarac". Ovdje možemo spomenuti i rodnu slobodu. Ona bi trebala označavati željeno pravo svake osobe da izražava svoj rod na način koji izabere - kroz ženskost, muškost ili pak nešto drugo. Ovo uključuje pravo na rodnu neodređenost i rodnu kontradikciju. Jednako je važno da svaka osoba ima pravo da si odredi, uvjetuje ili mijenja spol na način koji joj odgovara, bio muški, ženski ili bilo koji drugi. Prema nekim autorima, takva "rodna sloboda" je preduvjet svekolikog oslobođenja čovjeka te ne bi bilo moguće ostvarivanje doista ravnopravnog ljudskog društva, dok se čovječanstvo ne oslobodi podjele na "ljude i žene".¹³

¹¹ preuzeto sa: <http://www.udi.rs/articles/genderPS.pdf> dana 6.5.2015.

¹² preuzeto sa:

http://www.montenegrina.net/pages/pages1/antropologija/virdzina_zena_koje_nema_p_sarcevic.htm dana 10.4.2015.

¹³ preuzeto sa: https://hr.wikipedia.org/wiki/Spol_i_rod#Spolni_i_rodni_identitet dana 7.6.2015

Prilično je teško analizirati korelaciju između biologije i nečije osobnosti jer učenje počinje od samog rođenja. U našoj kulturi djevojčice se percipiraju nježnijima pa je stoga i odnos prema njima pažljiviji od onoga prema dječacima. Dječaci se doživljavaju jačima pa se pretpostavlja i da su spremni za grublja pravila igre. Kultura pristaje vjerovati da posjedovanje muških indikatora (onih genitalnih) po sebi karakterizira agresivne impulse pa ih čak i vulgarno slavi izrazima kao što su "Taj tip ima muda!" (Galić 2002:229 prema Millet, 2000:128) Rodni je identitet subjektivni osjećaj pripadnosti ili nepripadnosti jednom od rodova. Rodni identitet nije nužno baziran na spolu niti na seksualnoj orijentaciji. Muški entiteti svakako mogu živjeti, raditi ili ponašati se kao ženski, bilo to ili ne prihvatljivo u društvenom sistemu. Oni ženski također mogu živjeti, raditi ili se ponašati kao muški, baš kao što je vidljivo na primjeru virdžina. Ovaj promjenjivi aspekt našeg života naš je rod. Mnogi ljudi o ovome ne razmišljaju puno, već dozvoljavaju da njihov spol znači i njihov rodni identitet. Ali identitet je osobna stvar - ono što osjećamo da je naš rod u nekom određenom trenutku. Kada fizički ugledamo određenu osobu trenutačno joj pripisujemo određeni spol (kao i u primjeru virdžina). Pripisujemo joj ga na temelju kompliciranog sistema znakova koji se razlikuju od kulture do kulture. Znakovi mogu uključivati fizički izgled, govor, ponašanje, ali i kontekst i upotrebu moći. "Predviđena" nam rodna kategorija govori i o tome kako bi ljudi trebali reagirati na nas. Ako osoba izgleda kao djevojka (biološki), vjeruje se da bi trebala biti ženstvena (kulturološki), osjeća se kao djevojka (psihološki) i ponaša se kao djevojka (sociološki) onda su i njen rodni identitet i uloga podudarni s njezinim biološkim spolom. (usp. Strong, 131) No, otvara se niz pitanja. Otvara se i pitanje da li bi se što promijenilo kada bismo umjesto dihotomije dvaju rodova imali podjelu na muški, ženski i na takozvani "treći", fiktivni rod. Razmišljamo li u ovom smjeru dolazimo do zaključka da bi uspostavljanje više od dviju rodnih kategorija bilo učinkovito oružje protiv rodne potlačenosti. No, bi li uistinu?

*"U Europi ima vrlo mnogo žena koje su zabavljene muškim poslovima i koje se zbog toga uređuju od stupanja u brak. Ovakove žene mogu se - posve opravdano - nazvati trećim spolom, a to će reći, da ovakove žene nijesu ni muškarci ni žene. Ta pogledom na narav i na tjelesni sastav u opreci su s prvim, a obzirom na dužnosti i rad s drugim."*¹⁴ (Šarčević prema Ferer)

¹⁴ preuzeto sa:

http://www.montenegrina.net/pages/pages1/antropologija/virdzina_zena_koje_nema_p_sarcevic.htm dana 10.4.2015.

Ipak, nadovezujući se na ovaj citat, u tom im je vremenu nedostajalo znanje o važnosti analitičkog razlikovanja spola (kao proizvoda biologije) i roda (kao proizvoda kulture i odgoja) kako ne bi ovakve pojave jednostavno klasificirali kao anomaliju.¹⁵

Kada govorimo o položaju žena i muškaraca u društvu možemo govoriti i o disproporciji moći koja ukazuje na rodnu asimetriju društvene moći na štetu ženskog roda koja je uvjetovana patrijarhalnim društvom i kulturom. Kako je i danas osnovna struktura svih suvremenih društava patrijarhat i glavno sredstvo održavanja istog obitelj virdžine se u određeni društveni sistem u kojem obitavaju uklope, takoreć, fingirajući svoj rodni identitet, a onaj dobiven po rođenju ostave po strani znajući da će dobiti određenu moć i poštovanje u društvu ako zažive kao muškarci. Na taj se način adaptiraju u društvo ili u obitelj u kojoj je potreban muški član kako bi zaštitile ono što im je već zaštititi. Svako je društvo stratificirano prema rodu te stoga i činjenica što smo rođeni kao muškarci ili žene nužno znači i da živimo različite živote. Valja se zapitati zbog čega se na temelju bioloških razlika u spolovima uspostavljaju i stratifikacijske rodne razlike u gotovo svim ili u većini poznatih društava. Radi se o tome da muškarci u pravilu zauzimaju više pozicije, dok su žene niže ili gotovo na samom dnu.¹⁶ Stoga je i razumljivo zašto su se žene katkad i odlučile na tako radikalan potez – postajanje virdžinom. Želeći se izboriti za položaj u društvu i želeći zaštititi svoju obitelj žene su se odlučivale na ovakav pothvat. Odricale su se svog duboko ukorijenjenog aspekta identiteta i uzimale muški rodni identitet te ga adaptirale u svoju okolinu. Neodjeljivo je relevantna i činjenica da što dublje zagrebemo u prošlost to su žene više bile ovisnije o muškim članovima društva (o muževima, očevima, braći, ljubavnicima) i prepuštene su nemilosti svoje biologije u raznim razinama društva. U tom kontekstu možemo govoriti o mikrostrukturalnim razinama (obiteljima) i makrostrukturalnim razinama (država, poslovi, institucije vlasti). Obitelj služi kao svojevrsni *agent šireg društva* (Galić 2002:229) i ohrabruje vlastite članove da se prilagođavaju i konformiraju te služi kao jedinica vlasti patrijarhalne države koja vlada svojim građanima kroz obiteljske, muške glave. U mnogim slučajevima tako grupe osoba muškog roda subordiniraju grupe osoba ženskog roda dokazujući činjenicu kako je rodna dominacija jedna od najprodornijih ideologija našeg društva i kulture. Kako je društvena moć jedna od najvećih i pritom najkontroverznijih aspekata odnosa ljudi unutar nekog društva njome se pokušava izboriti prednost i nadmoć u odnosu na suparnike u određenom obliku društvenog života. Isto je i s rodnom moći. Galić (2002.) napominje kako je tjelesna snaga muškarca očita, ali muška supremacija ne ovisi samo i isključivo o fizičkoj

¹⁵anomalija (grč.), nepravilnost, odstupanje od zakonitosti, pravila, običaja i norme U: Leksikon jugoslavenskog leksikografskog zavoda, str. 34

¹⁶pogledaj više u: de Beauvoir, S. (1981). Drugi pol I i II. Beograd: BIGZ

snazi već i o prihvaćanju vrijednosnog sustava koji je konstruiran isključivo društveno, a ne biološki.

Virdžine bi se tako, ovisno o prilikama u kojima bi se našle, da zaštite obitelj (ili iz drugih razloga koje navodim u poglavlju *Razlozi postajanja virdžinom*) odlučile ostvariti svoj, očito privilegirani, status u društvu uzimajući za svoj rodni identitet onaj muški.

Zabilježeni segment diskurzivne cjeline koji stoji u nastavku dio je razgovora koji sam vodio s kazivačima, a tiče se njihova pogleda oko pitanja roda, rodnog identiteta te nekih odrednica identiteta neodjeljivih od fenomena virdžine.

Marko: *Kako objašnjavate činjenicu da su ponekad odjeća i držanje ili stav, drčnost primjerice kod muškaraca najbolji indikator nečijeg rodnog identiteta u društvu?*

Paula: *To najbolje potvrđuje ideju roda kao konstrukta, performativa.*

Dalibor: *Točno. Općenito se nameće rodno izražavanje u društvu kao nešto što je potrebno da bi se moglo uspjeti na nekim mjestima, pozicijama, tako je i način oblačenja nametnut kao bitan faktor. Puno puta se žene, recimo, odlučuju za “žensku” verziju odjela na mjestima direktorica i političarki kako bi izgledale autoritativnije i uspješnije u svom poslu.*

Odgovori i razmišljanja od strane Alena i Vedrana posredstvom MSN-a glasili su ovako.

Alen: *Prije svega, to nije činjenica, ako pogledate razvoj kostima kroz historiju, vidjeti ćete kako su muškarci, kao i žene imali visoko konstruisane odjevno-društvene uloge koje su se često i ispreplitale... Zbog toga je teško reći da su ustvari jednolični i rodno razdvojeni.*

Vedran: *Što se tiče toga, osobno ne mislim da danas odjeća može biti indikator toga. U nekim primitivnijim sredinama u kojima se, recimo, susretnu primjeri virdžina možda, pa se onda one moraju oblačiti kao muškarci... Ali, generealno mislim da.. Ne mogu si zamisliti da bi odjeća u današnjem društvu, ona ženska i muška, mogla biti nešto što bi upućivalo na rodni identitet – danas imamo prilike vidjeti i žene, djevojke koje se oblače na “muški” način, i muškarce ili dečke koji rade suprotno. Odjeću sa neakvom moći u društvu mogu povezati samo sa time da nosimo različitu odjeću ovisno o nekim prilikama, na primjer ona za posao je drugačija od one za zabavu ili za po kući i slično...*

Marko: *Kako biste diferencirali značenje dvaju termina rod i spol i što smatrate pod rodnim identitetom?*

Paula: *Ako podrazumijevamo da su spol i rod konstrukti te da svaka osoba ima pravo na vlastito određenje spola i roda onda je to doživljaj sebe u kontekstu spolnih i rodnih karakteristika i razlika. Tu se možemo pozvati i na problematiziranje seksualnosti i spolnosti kao sinonima u hrvatskom jeziku.*

Dalibor: *Možemo reći da je spol biološka karakteristika i da se stekne rođenjem. Kada se uzme u obzir da spol "određuje" puno karakteristika – od kromosoma, hormona, vanjskog izgleda genitalija do vlastite percepcije spola, mi ne možemo nikako definirati pojam spola bez da društveno ne odredimo što bi se smatralo spolom. Tako na osnovu spolnog organa pri rođenju određujemo spol i kao neku važnu informaciju stavljamo na brojne dokumente. Rod je društvena karakteristika i društvo na sve moguće načine pokušava onom spolu koje je dodijeljeno djetetu po rođenju dodijeliti i rodne uloge, utjecati na njegovo to jest njezino rodno izražavanje i stvoriti njegov to jest njezin rodni identitet. Nažalost, pojedine konzervativne struje pokušavaju osporiti pojam roda i isključivo prihvaćaju podjelu po spolu upisanom u dokumentima. Rodni identitet osobe okolina pokušava od samog rođenja izgraditi kod osobe. Ukoliko se osoba osjeća drugačije od onoga što joj je nametnuto odgojem, ona se ne uklapa u društvo i biva diskriminirana. Primjerice, za virdžine možemo reći da su ženskog spola, ali...da su rodnim identitetom muško.*

Alen: *Rod je društveno određen i baziran na izražaju, ponašanju. Spol je društveno određen i baziran na genitalijama to jest na biologiji.*

Vedran: *Nisam nikada toliko razmišljao o razlici između termina rod i spol. Rodni identitet je pripadnost u smislu kojem rodu mislimo da bismo trebali pripadati.*

Marko: *Kada bi se umjesto dihotomije na 2 roda (muški i ženski) uspostavila podjela na 3 roda (muški, ženski i dodatni tzv. treći rod) koje biste karakteristike pripisali istima?*

Paula: *Koje god karakteristike te osobe odaberu, žele si pripisati.*

Dalibor: *Podjela na tri roda bi opet bila podjela. I opet bi se društvo pobrinulo da svaki od rodova dobije svoje karakteristike. Mislim da se treba konačno shvatiti da se razlikujemo i da nije moguće čak ni kroz tri roda ljude ograničiti u rodnom izražavanju, a pogotovo nema potrebe za razgraničavanjem rodnih uloga.*

Alen: *Treći rod već postoji, knjiga "The Third Gender" ga objašnjava, mislim da je Butler ili De Bouvier napisala... Treći rod ispada da je možda kružnica koja obuhvata sve postojeće i nepostojeće rodno-spolne identitete.*

Vedran: *Koje god si oni žele pripisati.*

Marko: *Mislite li onda da bi uspostavljanje više od dviju rodni kategorija bilo učinkovito oružje protiv rodne potlačenosti?*

Paula: *Mislim da bi moglo biti jedno od oružja u borbi protiv potlačenosti jer bi razbilo binarni sustav spola i roda koji se po sebi nameće, u zapadnom mišljenju, i vrijednosnu procjenu. Isto tako kao mogućnost naglasila bih relativnost ideje razlike po spolu i rodu što bi dovelo do njena slabljenja, te bi dovelo u pitanje njenu takozvanu biološku utemeljenost i ojačalo poziciju ideje u rodu kao konstrukt i performativu.*

Dalibor: *Ne. Kao što prethodno rekoh, to bi opet bile kategorije kojima bi se ljudi pokušavali ograničiti u društvu i opet bi se očekivalo da se svaka osoba ponaša u skladu s kategorijom koja joj je dodijeljena. Pretpostavljam da bi i dalje uloga muškarca bila glavna, dok bi ostale kategorije bile potčinjene, ona treća možda i jače od ženske jer bi razbila koncept binarnosti koji se stoljećima nameće (muško – žensko, homoseksualna – heteroseksualna osoba).*

Alen: *Ne. Ne mislim. Ali treći rod definitivno problematizuje obe strane. Također, svako ima pravo enuncijacije (izgovora/određivanja) vlastitog spola/roda.*

Vedran: *Ne. To ovisi o stupnju educiranosti društva u smislu rodne osvještenosti i prihvatanju različitih.*

Kada sam ih upitao smatraju li da odjeća i držanje mogu biti indikator nečijeg rodnog identiteta dva su se kazivača (Paula i Dalibor) složila da to potvrđuje ideju roda kao konstrukta te narativne formulacije oko razmišljanja na tu temu nisu morale biti potpomognute dodatnim poticajima. Kako je drugi razgovor, onaj na lokaciji MSN-a, vođen odvojeno i s vremenskim odmakom od onog koji je vođen s prva dva kazivača ta je činjenica isključila i sugestivnost u odgovorima od druga dva kazivača (Alenov i Vedranov odgovor). Dok Alenov odgovor nije mnogo odstupao od iskaza prva dva kazivača i svojom je formulacijom potvrdno objasnio činjenicu da su odjeća i držanje indikator nečijeg rodnog identiteta, onaj Vedranov bio im je sasvim oprečan – kazivač smatra da u današnje vrijeme odjeća ne može biti indikator nečijeg rodnog identiteta, no u konstataciji koju mi je iznio sugovornik bila je vidljiva doza promišljanja i priznanja samome sebi da su ipak u prošlosti, kada bi došlo do toga da se žena odluči postati virdžinom, odjeća i držanje ipak mogli biti pokazatelj nečega što se moglo pripisati rodnom identitetu i samim time društvenoj moći. To se dvoumljenje moglo primijetiti najviše kada je monološki iskaz kazivača bio prekinut tišinom nakon koje je nastavljen njegov narativni tok.

Balansirajući u neodlučnosti percepcije (prvotno je imao determinirano viđenje) kazivač je i sam vjerojatno shvatio kako su suvremena kultura i društvo izmijenili način percepcije te pogled na koji se danas i nekoć ili u urbanim i manje urbanim područjima gleda/gledalo na neke stvari. Kada sam ih upitao kako bi se očitovali o terminima rod, spol i rodni identitet nije zabilježeno nikakvo odudaranje u razmišljanjima te su sva četiri kazivača bila suglasna u tome da bi svatko mogao biti toliko slobodan da sam sebi pripiše kategoriju u kojoj bi se najbolje osjećao. Upozorili su i na određene probleme kada je konstruiranje roda u pitanju. Nadovezujući se na to pitanje uslijedilo je i ono bi li se što promijenilo ukoliko bi umjesto dihotomije na dva roda bila uspostavljena ona na tri. Jedan je kazivač (Dalibor) napomenuo da bi i to opet bila podjela koja bi za sobom povlačila pripisivanje određenih mu karakteristika, a drugi je kazivač (Alen) napomenuo da se u određenih autora već priča o trećem rodu koji problematizira dva već postojeća roda te je naglasio da svatko ima pravo enuncijacije svog vlastitog spola i roda.

3.3. ALTERNATIVNA NAZIVLJA ZA VIRDŽINE

“There are many different terms used to refer to these women who fill the place for which there is no man, although none of the (approximately fifteen), I have met, seemed aware of any special term, preferring to think of themselves simply as men.”¹⁷

Krenemo li u potragu za alternativnim nazivljima koja bi se pripisivala virdžinama nerijetko nailazimo na pravi mali korpus riječi kojima bi se ova endemska pojava mogla opisati. U različitim krajevima, kao i u stručnoj i popularnoj literaturi, javlja se nekoliko različitih naziva za ovu pojavu. Iako je, u suštini, riječ o sinonimima, bilo je neuspješnih pokušaja od strane nekih autora da se ovim terminima pripišu kvalitativne razlike i da se oni iskoriste za označavanje različitih tipova ove nesvakidašnje i, iskreno govoreći, prilično zbunjujuće pojave. Jer iza naizgled jedinstvenog i institucionaliziranog kulturnog fenomena skriva se mnoštvo individualnih sudbina koje se u mnogo čemu poklapaju, ali se veoma često i značajno razlikuju, što znatno otežava pokušaje da se izvrši njihova precizna klasifikacija.

Virdžine se naziva sljedećim terminima: *muškobanja, momak devojka, muškarača, muškudanka, muškara, baba devojka, posedelica, muška Petra, virdžineša, stara cura, Ragib-aga, usedelica, čovjek žena, muškobara, maškudan, Prekar maškudanka, mužana, tombelija, vidneš, prizetresa, žena devojka, devojka momak, samčon, stara mona, starka, starosedka, adumica, ostanata devojka, junak žena, maška žena, muška devojka, ženski Petko, muški Rajko, vašina i mačuga* (Vince-Pallua 2000:159). Pored termina virdžina (alb. *virgjinëshë*), često se koriste i nazivi *tobelija, ostajnica*, ili, jednostavno, *zavetovana devojka*.¹⁸ Albanski su nazivi za virdžinu (osim *virgjinëshë*) još i *burrneshë* (na albanskom *burrë* je muškarac, a *neshë* ženski sufiks), *tybeli* i *mashkullore* (Vince-Pallua 2014:86). Kao najrasprostranjeniji naziv među balkanskim narodima ističe se izraz *tobelija*. Ova riječ i njen iskaz *tombelija* dolaze od riječi *tobe* koja znači zavjet. Tu su i arbanaški nazivi *virdžin, verdžin, virdžineša* i slično, naziv *cura* kod Kuča u Crnoj Gori, *dahija devojka* kod Arbanasa u Đakovičkom Hasu (Vukanović 1961: 86).

¹⁷ preuzeto s: <http://scholarworks.dlib.indiana.edu/journals/index.php/aeer/article/viewFile/687/780> dana 6.5.2015.

¹⁸vidi više na:

http://www.montenegrina.net/pages/pages1/antropologija/virdzina_zena_koje_nema_p_sarcevic.htm

4. POJAVNOST VIRDŽINA (na prostorima bivše Jugoslavije)

Kada govorimo o pojavnosti virdžina na prostoru bivše Jugoslavije nezaobilazno je u ovom poglavlju implementirati doprinos autora koji su se ovom pojavom sustavno bavili dugi niz godina. Kao jednog od tih autora svakako ispostavljam i Jelku Vince-Pallua koja je svoj doprinos ovako složenom fenomenu davala dugi niz godina u svojim istraživanjima koja se tiču virdžina da bi ih naposljetku obuhvatila u svojoj etnološkoj i kulturnoantropološkoj studiji pod naslovom *Zagonetka virdžine*. U istoj fenomenu virdžine pristupa sa što više mogućih točaka gledišta intrigirajući čitaoca raznim činjenicama koje iznosi, a koje se tiču virdžina, zavjetovanih djevojaka. Iako smatram da se od autora s našim prostora jedino Vince-Pallua sustavno bavila ovim fenomenom citiram i neke autore koji su pojavnost virdžine iznijeli kao nešto drugačije i posve raritetno. U ovom se poglavlju rada bavim prostorno-vremenskim kontekstom i prilikama koje su virdžinama bili uzročno-posljedična podloga za njihovu pojavnost, osvrćem se na značaj matrijarhata i patrijarhata za ovu pojavu te pružam određene primjere koji su svjedočili o samoj pojavnosti virdžine na prostorima zemalja bivše Jugoslavije.

4.1. PROSTORNO-VREMENSKI OKVIR KAO PODLOGA ZA POJAVNOST FENOMENA VIRDŽINE

Kada govorimo o fenomenu virdžine neisključivo moramo govoriti i o prostorno-vremenskom kontekstu u koji je isti smješten. Kao što se jednom američki antropolog Eugene Hammel o zadrugama očitovao kao o posljedici određenih povijesno-uvjetovanih prilika na balkanskom tlu, tako i virdžine treba promatrati iz šireg prostorno-vremenskog konteksta i socijalnih prilika koje su vladale i vladaju u vremenu njihove pojavnosti. Valja se stoga zapitati koje su to društveno-povijesne okolnosti i životne prilike bile plodno tlo za nastajanje institucije virdžine na našim prostorima. Kao što nas povijest uči i primjeri o istima svjedoče, a koje kasnije navodim, najčešće su to bile prilike uvjetovane patrijarhalnim društvenim sistemom, kulturom i tradicijom. Kada govorimo o kulturi i sam se Antun Radić jednom o njoj osvrnuo na način da bi sve ono što neki pojedinac učini da bi mu bilo bolje i lakše nazvao kulturnim činom, a ono što u istu svrhu učine ljudi kulturom. Kultura je, dakle, kao kompleksna pojava u povijesti etnologije i kulturne antropologije bila na raznorazne načine definirana, no uvijek sveobuhvatno, kao ukupni način života jedne ljudske grupe u određenom vremenskom razdoblju (Supek 1989:148). U održavanju je kulture najvažnija tradicija koja predstavlja proces kojim se izabrani aspekti naučnog ponašanja i djelovanja prenose s generacije na generaciju, enkulturiraju. Kako i sama povijest ovih (naših) prostora svjedoči, a možemo reći i

živi, osvrćući se na neke aspekte načina prakticiranja određenih tradicionalnih praksi naših predaka kao što je patrijarhalni društveni sistem, žene koje bi htjele zaštititi svoj dom i svoju obitelj katkada bi se odlučile postati i virdžinom. Konstruirajući jednom svoj “muški identitet” uklopile bi se u društveni sistem koji im nameće ovu ili onu rodnu ulogu. Vince-Pallua (2014.) u svojoj *Zagonetki virdžine* (prvom sustavnom istraživanju pojave virdžina) nuklearnim područjem rasprostriranja fenomena virdžine vidi područje sjeverne Albanije i Crne Gore, a vremenom nastanka smatra doba oživljavanja novih plemena u 15. stoljeću kao odgovor na prijetecu osmansku opasnost. Dodaje i kako su svi ostali primjeri virdžina izvan te jezgre samo slučajevi preneseni vlaškim i albanskim seobama, a ne zaostaci nekadašnje šire zastupljenosti patrilinearnosti. Etnički, radi se o slavenskom (srpskom i crnogorskom) stanovništvu, s jedne strane, i albanskom stanovništvu, s druge strane, no neki autori uključuju i Turke i Rome. Konfesionalno govoreći ova je pojava zastupljena kod pripadnika sve tri religije koje susrećemo na ovim prostorima (tj. kod katolika, pravoslavaca i muslimana).¹⁹ Vince-Pallua (2014.) također spominje kako pojava virdžine nije posebno vezana ni uz koju vjersku pripadnost zastupljenu na ovim prostorima (muslimansku, pravoslavanu ili katoličku) te kako je virdžina, osim kod Albanaca, bilo i u drugih balkanskih naroda – osobito Crnogoraca, Srba, Vlaha, Roma i Turaka. Antonia Young (2000.), koja se temom virdžina također bavila, kaže kako nema neke precizne suglasnosti ni o podrijetlu ni o vremenu nastajanja pojave, premda se, kako kaže, nekoliko istraživača poziva na legende o amazonkama u staroj Grčkoj.

¹⁹ preuzeto s

http://www.montenegrina.net/pages/pages1/antropologija/virdzina_zena_koje_nema_p_sarcevic.htm dana 10.4.2015.

4.1.1. ZNAČAJ MATRIJARHATA I PATRIJARHATA U KONTEKSTU FENOMENA VIRĐINE

Kada govorimo o prostorno-vremenskom okviru u kojem se pojava virđina mogla ostvariti važno je uza nj spomenuti i važnost matrijarhata i patrijarhata tj. teze koje se nameću oko toga je li virđina odraz matrijarhata ili patrijarhata. Prvi pokušaj određivanja podrijetla te pojave izvođenje je geneze virđina od Ilira Arthura Haberlandta. Služio se terenskim podacima Mary E. Durham te Ernesta Cozzija. Njegovo je razmatranje oko podrijetla virđina bilo vrlo oprezno kada je rekao *da se tu radi o običaju koji se ponovno pojavio iz predilirske prošlosti, kojim je klasična predodžba virđine mogla biti prenesena u vladajuće pleme kraljice Teute* (Vince-Pallua 2014:121 prema Haberlandt 1917:131). I njemački etnolog Georg Buschan virđine vezuje uz Ilire pozivajući se na Varronovo svjedočanstvo koji ih naziva *virgines* te govori kako su to bile samostalne ilirske djevojke koje idu bez pratnje, uživaju velike slobode, čak smiju imati i djecu. Buschan te Varronove *virgines* dovodi u vezu s ovdašnjim virđinama koje naziva *sogenannte virgens* (ibid. 122 prema Buschan 1922:598). U matrijarhatsko izvođenje podrijetla virđina uklapa se i Milovan Gavazzi koji navodi, po njegovom mišljenju, povijesno potvrđene pojave matrijarhata kod starih Ilira:

”Pored svih ovakvih vidnih i dominantnih izražaja baštinjenog patrijarhata, mogu se među južnim Slavenima naći tragovi koji bi upućivali na matrijarhat. Kao takav ističe se rado npr. nerijedak pojav u Crnogoraca gdje žena, ne samo nosi sama ekonomski i kućni život u potpunosti, kao i obradu zemlje, veliki dio brige oko stoke, bavljenje djecom i kućanstvom, pa i mnogim tehnološkim poslovima, nego u izvjesnim slučajevima zauzima potpuno položaj muškarca i ima njegova javna prava, geste pa čak i mušku odjeću i opremu.” (ibid. 124)

U knjizi *Vrela i sudbine narodnih tradicija* Gavazzi raspravlja o *teškom pitanju* koje se u novije vrijeme javlja – pitanje matrijarhata. U jednom trenutku stavlja *matrijarhat* pod navodne znakove što ukazuje da ga prihvaća uz popriličnu zadržku (usp. ibid. 125). Iako je, kako i kaže Vince-Pallua (2014.) doprinos prethodno navedenih autora značajan, slažem se s njezinom činjenicom da je taj doprinos nedovoljno uvjerljiv pokušaj da se one dovedu u vezu s matrijarhatskim podrijetlom. U svojoj je *Zagonetki virđine* iznijela tumačenje Karla Kasera u kojem postojanje virđine vrlo logično dovodi u vezu s postojećim patrijarhalnim odnosima i kaže da je pojavnost virđine posljedica patrijarhata. Autor, kako sama Vince-Pallua napominje, zaključuje kako postojanje institucije virđine na Balkanu nije jednako njezinim nepostojanjem u Europi te kako balkanski patrijarhalni sustav nije jednak onom europskog

patrijarhata. Balkanski patrijarhalni sustav ima dva ključna elementa, a to su balkanska obitelj i patrilinearnost. Endemsko je obilježje virdžine posljedica specifičnih lokalnih prilika. Upravo iz tog razloga dolazi do nužnosti preuzimanja uloga i adaptacije virdžine ovim konkretnim, društveno novonastalim potrebama zajednice i obitelji te je zbog toga naročito cijenjena (usp. Vince-Pallua 2014:132). Kada govorimo o disproporciji odnosa prema muškarcima i ženama u tako postavljenom društvenom sistemu hrvatska riječ *usidjelica* primjerice pokazuje vrijednosni sud o neudanoj ženi, a za neoženjene muškarce nećemo naći takve negativne inačice. U taj krug ulazi i razlikovnost u nazivlju za „gospođicu“ ili „gospođu“, ostatak društvenog vrijednosnog stava o važnosti ženinog bračnog statusa (te sociolingvističke preciznosti nema za muškarce). Žene su po tom viđenju, dakle, uvijek nečije – kao što su to i djeca. One u patrijarhalnom sistemu tobože ne mogu biti vlastita osobnost (usp. ibid. 15). Razumljivo je, stoga, shvatiti zašto bi se u tako postavljenom sistemu određene žene odlučile postati virdžinama.

U nastavku je iskaz dijela razgovora s kazivačima pogodan za analitički pristup kada je u pitanju utjecaj patrijarhata i muška supremacija u društvu.

Marko: *Koliki je današnji utjecaj patrijarhata u mikrostrukturalnim i makrostrukturalnim razinama društva?*

Paula: *Iz različitih istraživanja i statistika vidljivo je da su žene u svim aspektima privatne i javne sfere neravnopravne s muškarcima te trpe različite oblike isključivanja, diskriminacije - nejednake plaće, neprepoznavanje kućnog rada, nejednaka zastupljenost u javnoj sferi, seksizam, i rodno-uvjetovanog nasilja kao što su npr. selektivni pobačaji, prisilni brakovi, genitalno sakaćenje, seksualno nasilje, nasilje u partnerskim vezama... Ali ne radi se samo o neravnopravnosti žena i muškaraca, nego generalno svih onih koji se ne identificiraju kao muškarci ili ne odgovaraju patrijarhalnom idealu muškarca, svi/e oni/one smatraju se manje vrijednima.*

Dalibor: *Utjecaj patrijarhata je još uvijek jako velik, pogotovo u obiteljima gdje još uvijek postoje jasne podjele na muške i ženske poslove i gdje se još uvijek čuje da se muškarac treba oženiti da bi imao nekoga da mu čisti, pere i kuha umjesto mame... Nedavno sam čuo razgovor grupe mladića u teretani koji se sa seksa, za što inače služe žene i van braka, proširio na pobrajanja prednosti ženidbe gdje se uz seks u paketu dobije čitav niz korisnih “ženskih” usluga. Kada pogledamo kolika se važnost daje utjecaju katoličke crkve koja je isključivo muška institucija u kojoj žene imaju isključivo ulogu čišćenja, pranja, njege bolesnih i drugih*

“ženskih” poslova, nije čudo da je utjecaj patrijarhata tako velik. I osobe poput Žuži Jelinek koje kroz svoje knjige zagovaraju podređenu ulogu žene u obitelji gdje ona mora kuhati, čistiti i voditi brigu o djeci, a usput voditi brigu o sebi kako bi bila privlačna muškarcu da ju ne bi ostavio, zatupljuju žene i daju im potvrdu da je to što se podređuju muškarcima ispravno. Muškarac ne mora voditi brigu o sebi, može ženu tući jer je ona niža vrsta i ako mu se ne sviđa, naći će drugu. Ova cjelokupna situacija se preslikava na društvo šire.

Alen: Veliki je utjecaj patrijarhata. Pitanje je više da li postoji sfera društva koju patrijarhat nije zahvatio - od jezika, do javnog prostora i tijela... i da li postoje matrijarhalna društva? I da li je patrijarhat jedna "stvar" ili možda cijeli sistem stvari? Da li su one proturječne sebi? Da li je u ičemu fiksna?

Vedran: U nekim je sredinama utjecaj patrijarhata veliki, ovisi u kojim društvima. U makrorazinama društva je po mom mišljenju veći utjecaj.

Marko: Iz čega mislite da je vidljiva muška supremacija iz perspektive današnjeg društva?

Paula: Iz različitih fenomena poput rodno-uvjetovanog nasilja, femicida, ali i podzastupljenosti žena na mjestima političkog odlučivanja, seksizma u medijima, rodnog jaza u plaćama i slično.

Dalibor: Moramo uvoditi kvote na izborima, u saboru i drugim slučajevima kako bismo smanjili tu nadmoć muškaraca i omogućili ženama ravnopravan položaj u društvu i mogućnost da uspiju na mjestima koja su rezervirana za muškarce.

Alen: Vidljiva je iz...svega. Pogledajte zašto postoje sve organizacije koje se bave ženskim pravima.

Vedran: Iz svega.

Kada sam kazivače, kako sam već i prije spomenuo, u dvije prilike upitao o tome koliki je današnji utjecaj patrijarhata u mikrostrukturalnim i makrostrukturalnim razinama društva sva su se četiri kazivača složila oko toga kako je utjecaj patrijarhata velik te da su žene u većini slučajeva u nezavidnoj, potlačenoj poziciji. Sljedeće pitanje, koje se nadovezalo na ono prethodno, apostrofiralo je razmišljanje kazivača kako je supremacija muškaraca u društvenom sistemu danas velika i uočljiva u svim aspektima društva te je u iskazu jednog od kazivača (onom Daliborovom) naglašeno da bi ženama trebalo omogućiti ravnopravan položaj u društvu te jednaka prava, onakva kakva uživaju i muškarci. Valja stoga zaključiti da su razmišljanja kazivača po ovim pitanjima podudarna i ukazuju na iste društvene probleme kada je položaj žena u pitanju.

4.2. PRIMJERI POJAVNOSTI VIRDŽINA NA PROSTORIMA BIVŠE JUGOSLAVIJE

Interpretacije vlastitih, u ovom slučaju virdžininih iskustava, dinamičan su i istraživački teško uhvatljivi proces, u ovome primjeru zbog endemičnosti pojave gotovo i neuhvatljiv. Upravo iskustva kreiraju riznicu uspomena određenih društvenih pojava i okolnosti. U ovom slučaju ta se riznica ogleda u pisanim iskazima u autora koji su se bavili virdžinama te dobili posredno ili neposredno iskaze od samih virdžina ili o postojanju virdžina. U prvom se dijelu ovog poglavlja bavim primjerima pojavnosti virdžina u različitim autorima. Kada se referiram na virdžine u različitim autorima tada zapravo govorim o onim navodima koje sam odlučio u svoj rad implementirati prvenstveno kao iznošenje specifičnih primjera virdžina od strane različitih autora, a čine mi se posebno zanimljivim. U drugom dijelu poglavlja pružam navode iz upitničke građe Etnološkog atlasa koje spominje Vince-Pallua u svojoj *Zagonetki*. To su kratki dijelovi iskaza o postojanju virdžina, a odlučio sam ih kategorizirati pružajući primjere za razloge postajanja virdžinom koje sama Vince-Pallua navodi, a koje sam i sam spomenuo u poglavlju 3.1.

4.2.1. PRIMJERI POJAVNOSTI VIRDŽINA U RAZLIČITIH AUTORA

Primjeri koji slijede navodi su ili citati određenih autora o pojavnosti virdžina na našim prostorima u različitim vremenskim periodima i na različitim lokalitetima. Tok kojim navodim autore je kronološki kako je pisano o virdžinama, a primjeri koje sam smatrao relevantnima činili su mi se naročito zanimljivima i ogledalo su specifičnih životnih sudbina.

Na internetskom se portalu Montenegrina spominje svojevrsna Milica. „*Počev od početka druge polovine XIX veka, u pojedinim delovima Balkana je uočeno postojanje jedne naročite vrste ženskog celibata kombinovanog sa delimičnom ili potpunom polnom (zapravo rodnom) inverzijom. Milorad Medaković, autor jedne od prvih etnografskih monografija o Crnoj Gori, zabeležio je 1855. godine u plemenu Rovca slučaj izvesne Milice, devojke koja se zaklela, zato što nije imala braće, da se nikad neće udati i da će svome ocu biti zamena za sina. Ova neobična "momak-devojka", kako je on naziva, nosila je mušku odeću i oružje, pušila duvan, kretala se u muškom društvu i svi u njenom plemenu su je poštovali kao pravog muškarca.*“²⁰

²⁰preuzeto sa:

http://montenegrina.net/pages/pages1/antropologija/virdzina_zena_koje_nema_p_sarcevic.htm dana 10.4.2015.

Tomo Oraovac u svojoj knjizi *Znamenite Cronogorke* među jednom od znamenitih i zaslužnih crnogorki spominje i virdžinu iz Lijeve Rijeke u Crnoj Gori koja se zvala Milena Marnić i ona je 1830. godine nakon smrti svoje braće postala tobelijom. „...*da sama u kući po običaju očuva ime i imanje svoje braće, zbog čega se i nije htjela udavati...*“ (Vince-Pallua 2014:218 prema Oraovac 1940:75)

Primjer, kojeg daje T. Đorđević (1984:134), datira još iz 1838. iz sela Čalma blizu Srijemske Mitrovice. „*Naime, tamo je tada u selu Čalmi, blizu Mitrovice, živela jedna 'osobita srpska devojka', kojoj je bilo već trideset godina i koja je od svoje mladosti muške haljine obvikla nositi, pa tako nosi i danas.*“ Tada takvi primjeri preobučenih djevojaka nisu bili institucionalizirani i društveno prihvatljivi.

Neki autori iznose kazivanja i razmišljanja samih virdžina:

„*Non e raro il caso che anche una donna abbia la presidenza della casa quando no ci fossero maschi adulti.*“ (Vince Pallua 2000 prema Valentini 1945:29)

„*I didn't want someone to rule me. I certainly have no regrets. I'll be a man to the end. But I woudn't recommend it to my nieces. It's a tough life!*“ (Vince-Pallua 2000 prema Strauss 1997:34)

Predrag Šarčević²¹ citira Jovanovića Batuta koji 1885. spominje neku Milicu, kćer Milića Karadžića, koji nije ostavio muškog potomka nakon što je poginuo u boju pa mu je njegova udovica koja ga je oplakivala obukla svoju kćer Milicu u muško i prekrstila je u Miraš. Kasnije se Miraš igrala samo s dječacima i sa dvadeset i dvije godine išla sa svojim vršnjacima na regrutaciju. „*Sam Mikaš smatrao bi najvećom uvredom da ga netko nazove ženom. Prema jednom zabeleženom svedočanstvu, ko bi ga na taj način uvredio mogao je očekivati da dobije brus u glavu ili čibukom. Posebno ga je nervirao nadimak Mika Puklača kojim su ga u njegovim poznijim godinama zadirkivali mlađi ljudi. Mikaš je dugi niz godina živio sam na porodičnom ognjištu i u državnim knjigama bio je upisan kao domaćin. Imao je sva prava koja imaju muškarci, uključujući i pravo glasa. Kad je umro, sahranjen je, po odobrenju sveštenika, u muškoj odeći.*”²²

Branislav Nušić 1902. spominje *naročitu vrstu kaluđerica*. Njima su svećenici sjekli kose, upućivali ih da odsluže Božju službu, oblačili ih u muška odjela, davali im muška imena i

²¹ Ibid.

²² vidi više u JOVANOVIĆ-BANUT, Milan: Čudna prilika (S moga puta po Crnoj Gori), Branik, 12-24. XII. 1885.

obznanjivali svima kako su odlučile da ostanu djevicama. Te su kaluđerice nosile čak i puške i nazivale su se katoličkim kaluđericama. “...Devojka odlazi svešteniku, on joj odseče kosu, odsluži službu Božju, obuče je u muško odelo, da joj muško ime i posle službe, sveštenik svečano izjavi sakupljenima, kako se ta i ta devojka rešila da ostane u devičanstvu i dobila je takvo i takvo ime i odsad je svako ima da smatra za muško.” (Vince-Pallua 2014:201)

Todor Stanković 1910. u svojim *Putnim beleškama po Staroj Srbiji* spominje kako bi se Albanke u Drenici i oko Peći odricale udaje, brijale kosu i oblačile muška odjela i preuzimale muške poslove i pušku ukoliko njihov zaručnik ne bi nakon godine dana od dogovaranja udaje isplatio određenu svotu koja bi se dogovarala tokom prosidbe. “*Tamo devojka ostaje pod prstenom godinu dana, za koje vreme treba, u rokovima, momkov otac da isplati devojčinom ocu ugovorenu sumu za devojku, i tek kad se to svrši određuje se dan svadbe. Ali, ako bi se desilo da u toku te godine momak ‘padne na krv’, te zbog toga nije u stanju da pošalje ugovorenu sumu ni za pet do šest godina, onda se isprošena devojka odrekne udaje, obrije kosu, obuče muško odelo, ponese oružje i preduzme raditi poslove koje rade muškarci.*” (Đorđević 1984:278)

Godine 1921. Jovičević u svojoj *Plavsko-gusinjskoj oblasti* kaže kako sirota devojka ne nosi mužu miraz koji joj je ostao od oca. Dok bi bila neudata uživala bi sav miraz koji bi joj ostao od oca, a kada bi se udala izgubila bi taj miraz i on bi pripao najbližoj muškoj svojti. Mladići tako ne bi uzimali djevojke s mirazom, čak i kad bi mogli, jer bi se to smatralo svojevrsnom sramotom. U tim se područjima u Albaniji te djevojke također nazivaju *kaluđericama* (usp.Vince-Pallua 2014:211). Isti autor 1923. spominje kako bi bila sramota za vjernika kada bi ga vjerenica ostavila. Onda bi on slao ljude da mole njezina oca da se nikada ne udaje. Ako bi se kasnije ipak odlučila udavati, vjerenik bi tražio od njena roda krv i jedino bi mu zadovoljstvo bilo ukoliko bi se ubila njezina najbliža svojta. I iz tog bi se razloga tada djevojke odlučivale da postanu kaluđericama. (ibid. 212)

Ekrem Çabej 1936. spominje u sjevernoj Albaniji postojanje modernih amazonki to jest naoružanih žena u muškim odijelima. Kaže kako se one obično ne udaju, učestvuju u skupovima muškaraca i računaju se kao muškarci (Stojanović 1976:37).

Mirko Barjaktarović 1948. spominje postojanje tobelija tj. *zavjetovanih djevojaka* i kaže: “*Da održe zemlju i produže lozu i kućne kultove, jer nijesu imale braće, ostale su, u selu Dolji kraj Gusinja, dvije rođene sestre kao tobelije. To su Škurta i Ljaca Nikči, katolkinje (Albanke). Obadvije su umrle kao stare žene. Škurta se "satrila" čuvajući koze, prije desetak godina, a*

Ljaca je umrla za vrijeme Drugog svjetskog rata. Nosile su samo žensko odijelo.” Kasnije pak, dodaje, kako je i muslimanka iz Vusanja kraj Gusinja također bila tobelija. Kaže kako nije imala braće i ponašala se kao muško. Umrla je u sedamdesetim godinama (1948:346-347).

Marijana Gušić 1958. spominje Rabiju-Ragib Čelebić iz sela Bijenja kod Nevesinja koja je bila lijepa, snažna djevojka (nadodaje, *zapravo momak*) s muškim nastupom i oštrom crtom zatajenog žrtvovanja. Kaže, izbjegavala je susret sa strancima, od kojih se bojala pogleda u svoje intimno doživljavanje (Gušić 1958:58).

1976. Petar Stojanović piše o još jednoj tobeliji te kaže: *“U jednoj begovskoj kući kod stanice Lašva-Bosna, muslimanka-djevojka kojoj je umro ašik (momak sa kojim je u ljubavi bila) obuče muško odijelo i počne živjeti kao muško: jahala konja, pušila, nosila oružje, i išla djevojkama pod prozore kao muško i sa njima ašikovala u stihovima: „Viš' kuće ti mramor kamen, kad ti draga na njeg' stanem“. Uzela je muško ime, žensko joj niko nije smio pomenuti niti je opomenuti na njen pol.”* (Stojanović 1976: 37-38)

Ljiljana Gavrilović 1983. piše o F.N. koji ima oko 75 godina i za koga neki kazivači tvrde da je bio osmo žensko dijete u obitelji pa je zbog toga kao mala djevojčica od strane roditelja odgajan kao dječak. Drugi kazivači pak, napominje autorica, smatraju da se radi o muškarcu, iako se to što se nije ženio smatra odstupanjem od uobičajenog ponašanja. (1983:78-79)

4.2.2. PRIMJERI POJAVNOSTI VIRDŽINA PREMA RAZLOZIMA POSTAJANJA VIRDŽINOM

Primjeri koji slijede dio su iskaza o postojanju virdžina, a odlučio sam ih potkrijepiti razlozima za postajanjem virdžinom koje sama Vince-Pallua navodi u svojoj *Zagonetki virdžine*. Uz svaki od njih prilažem i kratki dio iskaza upitničke građe Etnološkog atlasa koji svjedoči o takvoj vrsti pojavnosti ovog fenomena i lokalitet.²³ Važno je napomenuti da je pitanje iz upitnice glasililo: *“Ima li slučajeva da se djevojka ne udaje nego ostaje u kući, vrši muške poslove, puši, ošišana je na muški način, a možda nosi i muško odijelo i oružje (ili samo mušku kapu?) i dobiva muško ime?”*

Djevojka postaje virdžinom ako kuća ostane bez muške glave i to u slučajevima:

- 1) ako otac nema sina

“To se dešava veoma retko i jedino ako otac nema sina.” (Bečej, Srbija)

- 2) ako nema ni braće ni sestara

“Ima, ako nema ni braće ni sestara, muškobanja.” (N. Bečej, Srbija)

- 3) ako nemaju više djece

“Ima, ako nemaju više dece. Nazivaju je – sine! Radi sve muške poslove, muškara.”
(Kula, Srbija)

- 4) ako je u očinskoj kući jedina žena

“Muškobanja, vrši muške poslove, ali nije ošišana i ne nosi muško odijelo, ali nosi oružje. To je u slučaju kad se ne udaje i u očinskoj kući bude jedina, to su iznimke. Sjećaju se te pojave samo u pričanjima i pjesmama.” (Kolašin, Crna Gora)

- 5) ako ostane bez jedinog brata kod roditelja i drži ih do smrti kako bi se kuća održala

“U selu je bio jedan slučaj. Jelena Mihailova mudješa ostala je 1907. bez jedina brata i zavjetovala se da se neće udavati. Ona je ostala kod roditelja i držala ih je do smrti. Nije se udavala da bi se održala kuća.” (Cetinje, Crna Gora)

- 6) ako su roditelji stariji i nema ih tko naslijediti i uzdržavati

“Ostaje u kući ako su roditelji stariji i nema tko da ih naslijedi i izdržava, ona radi sve poslove muškobanja.” (Kovačica, Srbija)

- 7) da bi pomagala starim roditeljima

²³ Iskazi koje navodim vađeni su iz *Zagonetke virdžine* Jelke Vince-Palluae iz 2014. godine, Institut Ivo Pilar, Zagreb (str.35-43)

“Bilo je slučajeva da bi držala stare roditelje, ali se ne nosi kao muškarac.” (Podgorica, Crna Gora)

- 8) ako je dom bez muške glave

“Da, i ostaje do kraja života neudata. To je virdžiniša jer joj je dom bez muške glave. Viđneš, Vašina, Mačuga. Nosila odelo, pušila i nosila oružje.” (Ulcinj, Crna Gora)

- 9) ako nema muškarca u kući da je glava kuće

“Ima slučajeva da se cura ne udaje tj. ne ide iz kuće ako nema muškarca u kući da drži kuću, muškarača.” (Kola, BIH)

- 10) ako neka obitelj ne može imati muško dijete

“Da, ako neka obitelj ne može imati muško dijete. Ona nosi i mušku odjeću, dobiva muško ime. Kad odraste do vojske ili se zaljubi obično se otkrije cijela priča. Takva djevojka se naziva muškobanja.” (Petrovac, Srbija)

- 11) ako je ta kuća bez muškarca

“Ima slučajeva ako je bez muškarca ta kuća, odnosno ranije je tako bilo.” (Kosovska Kamenica, Kosovo)

- 12) djevojka koja nema brata (a najmlađa je)

“Djevojka koja nema brata, a najmlađa je. Najčešće ostaje kući - momak djevojka.” (Valjevo, Srbija)

- 13) ako roditelji ili braća poginu

“Ako roditelji i braća poginu, a djevojka ostane u kući. Posidjelica, momak djevojka koja zna raditi i radi sve, čak je i vojnik, barata oružjem.” (Kolašin, Crna Gora)

- 14) djevojka kao jedinica obuče muško odijelo, uzme oružje i ide u vojsku umjesto svog oca koji je npr. bolestan – dok on ne ozdravi

“Ranije, davno bilo je slučajeva da se djevojka kao jedinica obuče u muško odijelo, uzme oružje i ide u vojsku umjesto svog oca koji je bolestan, to bude dok on ne ozdravi. Momak djevojka. Spominju se i pričaju i danas kao i to da takve žene-djevojke i porodice visoko cijene.” (Kolašin, Crna Gora)

- 15) ako ide u vojsku umjesto bolesnog brata

“Bilo je slučajeva da idu u vojsku umjesto bolesnog brata. Za takve se kaže junak žena, čovjek žena, momak djevojka.” (Kolašin, Crna Gora)

Ako to učini iz ljubavi ili žalosti za poginulim momkom onda su razlozi za postajanje virdžinom sljedeći:

16) kada momak kojeg je voljela i koji ju je prstenovao pogine ili umre

“Ima slučajeva da joj momak kojeg je volela i koji ju je prstenovao pogine ili umre. Nema imena.” (Šavnik, Crna Gora)

17) kada joj momak pogine pa oblači mušku odjeću i odlazi u hajduke

“Kazivač se sjeća da mu je đed pričao da je jedna djevojka kojoj je momak poginuo obukla mušku odjeću i otišla u hajduke. To je bilo prije 200-300 godina.” (Trebinje, BIH)

18) kada to učini iz ljubavi prema umrlom, poginulom ili utopljenom momku

“Ima slučajeva iz ljubavi prema umrlom, poginulom ili utopljenom momku da se djevojka ne uda. Nema naziva. Posebno je cenu.” (Andrijević, Crna Gora)

19) kada se neće udati za drugoga

“Ima neudatih, kad neće za drugoga da se udaju ostaju kod roditelja. Nemaju posebno ime.” (Niković, Crna Gora)

20) kad ju ostavi momak pa se zrekne da se neće udavati

“Ima. Ostavio ju je momak, a ona se zrekla da se neće udati. Poginuo joj momak i ona neće za drugoga da ode.” (Plužine, Crna Gora)

5. VIRDŽINE KAO RANE FEMINISTICE?

“Žena se smatra najnižim stvorenjem u obitelji pa kad netko od njih u razgovoru sa kakvim prijateljem mora spomenuti ženu, majku, sestru, umeće ‘da prostitute’, kao da govori o nečemu mučnom i prljavom...” (Vince-Pallua 1990:89 prema Grisogono)

Društvena konstrukcija roda postiže se razrađenim i specijaliziranim mehanizmima kontrole koji dodjeljuju muškarcima i ženama različite društvene uloge i mjesta za koja ih se usmjerava kakvi trebaju biti. Ta su pravila poduprta vrijednosnim sustavima koji dodatno objašnjavaju te uloge, obično na stereotipan način, primjerice *“ženino mjesto je u kući”* ili *ženski i muški poslovi*. Pomoću sistema rodne dominacije postiže se najdomišljatiji oblik unutrašnje kolonizacije jer je to najuporniji i povijesno najustrajniji oblik društvene segregacije (Galić 2002:227). U etnologiji i kulturnoj antropologiji se na tradiciju, koja je neupitno povezana s društvenom segregacijom, gleda kao na vrijednost koju je u trolistu tradicija-baština-identitet potrebno čuvati kao posebnu i koja može biti značajan odraz identiteta neke zajednice. No, nerijetko tradiciju možemo smatrati zaslužnom za potiskivanje žena u drugi plan, za njihovu diskriminaciju. Fundamentalni doprinos identifikaciji i istraživanju rodni nejednakosti te pokušaj njihova suzbijanja dao je ponajprije feminizam koji je svoje teorijske pristupe i mišljenja usmjerio na eksplikaciju patrijarhalnog sistema. Radikalne feministice tako zaslužnim za eksploataciju žena vide muškarce. Za radikalne feministice muškarci su prvenstveno beneficirali od subordinacije žena. (Haralambos i Holborn 2004:103) Nekada su žene bile ovisne o muškarcima zbog fizičkog opstanka, no danas smo došli do takvog stupnja društvenog razvoja u kojem rodne razlike postaju gotovo nevidljive i irelevantne. U fenomenu virdžine vidljivi su mnogi elementi ženske osviještenosti, odlučnosti, samostalnosti i emancipatorska obilježja. Vince-Pallua (Vijenac 548) to obrazlaže činjenicom da je romantični mit o matrijarhatu iz 19. stoljeća u srži sličan današnjoj neoromantično obojenoj zapadnjačkoj feminističkoj žudnji za tumačenjem pojave virdžine jer se u oba slučaja ideologiziranim osporavanjem vladajuće patrijarhalne ideologije nastoje u prvom redu uočiti elementi ženske samostalnosti, snage i emancipacije. Rodni su odnosi moći svugdje u patrijarhalnoj strukturi uvjetovani ideološkim i "biološkim", sociološkim, klasnim dimenzijama, silom, mitologijom i religijom, ekonomijom i obrazovanjem te psihološkim dimenzijama. (usp. Galić 2002:228) Ako se termin "politika" odnosi na strukturirani odnos moći, a rod kao društvena i statusna kategorija ima političke implikacije, onda je rodna politika u suvremenom društvu politika odnosa moći gdje jedna grupa osoba kontrolira drugu (u najširem smislu) (ibid. 227). Feminističkim rječnikom rečeno, rod je "oblik moći" ili odnos u kojem moć ima rodnu formu (Galić 2004:308

prema MacKinnon, 1989). Diskriminacija žena globalni je problem iako postoje i međunarodni i nacionalni pravni instrumenti.

Konvencija UN-a²⁴ definira diskriminaciju žena kao *“svaku razliku, isključenje ili ograničenje učinjeno na osnovi spola kojemu je posljedica ili svrha ugrožavanje ili onemogućavanje priznanja, uživanja ili korištenja ljudskih prava i osnovnih sloboda u političkom, gospodarskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom području na temelju ravnopravnosti muškaraca i žena, obrazovnom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, građanskom i svakom drugom području života.”* (Jelavić 2012:300)

Neke radikalne feministice poput Shulamith Firestone vjeruju kako je ženska inferiornost svojstvena njihovoj biologiji, djelomično u činjenici da rađaju (Haralambos i Holborn 2004:103 prema Firestone 1972). Druge pak biologiju u ovom slučaju ne smatraju relevantnom te muškarce u većini slučajeva vide kao proizvod društva.

"Teoretski žene imaju jednaka prava, ali u praksi je potpuno drugačije. Žene se još uvijek tretira kao slabije, muškarci se drže kao jači, a država ih potpomaže, puni im se ego. Npr. htjela sam ići u policiju, na policijsku akademiju i što sam otkrila da primaju samo momke! Svugdje u svijetu primaju sve, pa čak i one "neidentificirane" (tako reći), ali u Hrvatskoj ne, u Hrvatskoj primaju samo muškarce jer su žene "preslabe". Zar je to pravedno?!" (Ž) (Hodžić i Bijelić 2003: 45)

Da je u suvremenom društvu, koje je vremenski i prostorno usko vezano i za fenomen virdžine, valoriziranje muške i ženske uloge u društvu asimetrično svjedoči i sljedeći citat: *"Vjerojatno postoji puno nepravdi prema ženama, ali ih one prihvataju kao nešto normalno, jer nisu dovoljno osviještene."* (m) (ibid. 49) Seksizam, diskriminacija temeljena ponajprije na principu spola, često je povezana s rodnim predrasudama i može nepovoljno utjecati na pojedinca da izrazi svoj stav i stremi ka svojim ciljevima. Evo i jednog primjera istog: *"Muškarci i žene*

²⁴Više o ljudskim pravima žena pogledati izvještaju koji supotpisuje urednički dvojac znanstvenica Instituta "Ivo Pilar" - Ivana Radačić i Jelka Vince-Pallua "Ljudska prava žena. Razvoj na međunarodnoj i nacionalnoj razini 30 godina nakon usvajanja Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena." koje su 2011. potpomogunuli Vlada Republike Hrvatske i Ured za ravnopravnost spolova. Riječ je o okokupljenim tekstovima domaćih autorica i autora koji su u hrvatskoj znanosti dosljedno promišljali o statusu žena.

nemaju jednaka prava. Žene su slabiji spol i nisu spremne za neke poslove koje muškarac obavlja." (ibid. 50)

Postkolonijalne feministice tvrde da su kulture suočene s posljedicama kolonijalizma bitno drugačije od zapadnih. To se prije svega odnosi na kolonijalno izrabljivanje koje je nakon dekolonizacije dovelo do nekritičke glorifikacije pred-kolonijalne kulture, uključujući i oštru stratifikaciju društva po spolu, te samim time da društva odbijaju svaku pomisao da se suoče sa spolnom nejednakošću. Postkolonijalne feministice, koje se povezuju s postkolonijalističkim teorijama, također se sukobljavaju sa zapadnim feminističkim stavovima prema kojima je spolna nejednakost glavni izvor patrijarhalnosti, ne uzimajući u obzir raso, vjersko i etničko tlačenje koje s njima ide ruku pod ruku. Također se napadaju zapadni feministički stereotipovi prema kojima su žene u nezapadnim društvima "pasivne i tihe žrtve", dok su zapadne žene moderne, obrazovane i odgovorne za svoju sudbinu. Fenomen se virdžine može promatrati kao svojevrsni iskorak koji je doprinjeo svojevrsnoj ekspanziji feministica, govoreći na globalnoj razini. One su se oduprijele kodeksu društva u kojem su živjele i uspjele se izboriti za svoja prava tj. dobiti ista prava koje su u tom vremenu uživali samo muškarci.

5.1. RODNE ULOGE U DRUŠTVU

Tema virdžine tiče se i pitanja položaja žene u tradicijskoj kulturi, kako onima u prošlosti tako i onima danas pa je neizbježno u tom kontekstu govoriti i o rodnim ulogama u društvu. Rodne su uloge društveno konstruirane i ukorijenjene u društvu. One su zbroj svih karakteristika, načina ponašanja, obaveza i očekivanja koja se pripisuju određenom rodu. Rodne uloge usko su povezane i sa stereotipima koji su često u funkciji reproduktivnih uloga muškarca i žene. Neki stereotipi se aktiviraju odmah nakon što se dijete rodi. Često je prvo pitanje roditeljima da li je novorođenče curica ili dečko. Ovisno o odgovoru kupuju se, recimo, roze ili plave stvari, autići ili lutkice. Kulturna sredina u kojoj žive zaklete djevice ili virdžine obilježena je dubokim razlikama rodnih uloga i statusa. U tim kulturama žene su „vreće napravljene da traju“ (Moss 2002:328 prema Young 2000:20). Rod i rodne uloge odnose se na društvenu predodžbu načina na koji se od djevojčica i dječaka, ili žena i muškaraca, očekuje da se ponašaju i da budu tretirani. Pokazivanje rodnih pokazatelja, kao kod rodnih uloga, predstavlja javnu manifestaciju rodnog identiteta. Kod mladih osoba muškog roda to se često vezuje za veću agresivnost, nadmetanje i borbenost u odnosu na osobe ženskog roda. Kod njih se pak rodna uloga u društvu najčešće manifestira ponašanjem koje odražava spremnost na kompromise i brižnost, a to se mnogo manje viđa kod dječaka. Ovo je možda najbolje nazvati rodno-tipičnim (tipično muškim, tipično ženskim) ponašanjem. Rodne su uloge ona ponašanja koje društvo nameće, katkad otvoreno, katkad prikriveno. Spolna i rodna diferencijacija su univerzalni prirodno-biološki, ali u isto vrijeme i socijalno-ekonomski i kulturno-simbolički procesi. Tako smo navikli da podjelu rada, uloga, položaja i statusa na temelju rodne pripadnosti smatramo normalnim i uobičajenim. Činjenica je da i danas na našim prostorima položaj žena i muškaraca nije toliko ujednačen koliko je, recimo, u razvijenijim zapadnim zemljama. Razlog tome možda i nisu neprimjerene zakonske regulative već i same predrasude koje postoje i bivaju ukorijenjenima u društvu. Muškarci tako u većini slučajeva bolje prolaze kada su u pitanju napredovanja na određenim funkcijama. Kada se i ako se, primjerice, žena unaprijedi na istu funkciju smatra se da je do te pozicije došla nekim "neprimjerenim" sredstvima. Mnogi su se autori očitovali o razmišljanjima oko suodnosa žena i muškaraca. Jozef Miskolci (2005:177) u svom radu, a koji je dio *Zbornika konferencijskih radova: Transgresija roda: spolna / rodna ravnopravnost znači više od binarnosti*, iznosi sljedeće:

"Kad govorimo o društvenim skupinama, poput 'muškaraca' i 'žena', tvrdim da kontakt s pripadnicima drugih društvenih skupina uglavnom donosi opasnost od rastakanja jedinstvene

slike o sebi. Ovo je svojevrsna opasnost na društvenoj razini - razini grupnih identiteta. Ovo je opasnost da 'naša' skupina nije dovoljno 'čvrsto' definirana u simboličkom poretku."

Da je i danas sveprisutna asimetrija u percepciji važnosti rodni uloga žena i muškaraca u društvu dokazuju i rezultati recentnog istraživanja Centra za edukaciju i savjetovanje žena - CESI iz 2003. godine.²⁵ Odgovori adolescenata koji su sudjelovali u tom istraživanju ukazuju na činjenicu da psihički i fizički atributi normiraju rodna očekivanja. Žene su tako s njihova stajališta po pitanju fizičkih atributa percipirane kao: *"ranjive (m), slabije (m), ranjivije (m), puno slabije (m), nježnije (m), osjetljivije na bol (m), slabije i krhkije (m), slabiji spol (m), krhke (ž), nježnije građe (ž), prekrhke (ž)."* (CESI 2003: 54) Po pitanju psihičkih i karakternih osobina s njihove točke gledišta žene su *"psihički čvršće (ž), inteligentnije (ž), pametnije (ž), naprednije (ž), zrelije razmišljaju (ž), ambiciozne (ž), više razmišljaju (ž), brže sazrijevaju u psihičkom smislu (ž), bolje rješavaju probleme (ž), suptilnije i promišljenije (ž), brže odrastaju i ozbiljnije su (m), realnije odlučuju (m), imaju jači i stabilniji ego (m), pametnije (m), inteligentnije i sklonije znanju (m), smirenije i bolje rješavaju situacije (m), bolje shvaćaju neke situacije (m)."* No po istom istraživanju i vodeći se istim kriterijem one su i: *"gluplje (m), nisu previše inteligentne (m), nervoznije (m), glupe (m), nesigurne (m), slaboumnije (m), psihički slabije (ž), psihički osjetljivije (ž), nepouzdanе i ne mogu odvojiti osjećaje od poslovne karijere (ž)."* (ibid. 55) Muškarci su s kriterija fizičkog aspekta percipirani na sljedeći način: *"jače su građeni (m), jači (m), fizički snažniji (m), fizički su puno jači (m), puno su izdržljiviji (m), imaju veće fizičke sposobnosti (m), jači spol (m), snažniji (ž), jači u fizičkom smislu (ž), izdržljiviji (ž), imaju izdržljiviju tjelesnu konstrukciju (ž), spremniji na fizički rad (ž), fizički jači (ž)."* (ibid. 54) Po pitanju psihičkih i karakternih osobina oni su percipirani kao: *"inteligentniji (m), mogu brže riješiti zadatak (m), pametniji (m), pametniji u biznisu (m), odlučniji (m), psihički snažniji (m), pamet - muška prednost (m), pametniji (ž), imaju više samopouzdanja (ž)."* (ibid.) Po istom kriteriju oni su i: *"glupli (ž), treba im više vremena da odrastu (ž), naivni i povodljivi (ž), nezreli (ž), manje inteligentni (ž), manje razmišljaju (ž), nepromišljeni (ž)."* (ibid.) Istraživanje je pokazalo da veliki broj mladih ljudi svoja opažanja različitih društvenih statusa i uloga smatra kao jednu od značajnijih rodni uloga. Tako se muškarci opisuju kao: *"utjecajniji (ž), bolje*

²⁵Centar za edukaciju i savjetovanje žena je u okviru svog programa "Senzibilizacija za pitanja spola i roda" proveo istraživanje "Muškarci, žene i seksualnost". Istraživanje je provođeno u razdoblju od 2000. do 2002. godine, uz potporu Svjetske zdravstvene organizacije (WHO), UNICEF-a i u suradnji s dr. Jill Lewis s Nordijskog instituta za ženske studije i rodna/spolna istraživanja (NIKK) iz Osla, Norveška, dr. Stephenom Cliftom s Christ Church University College, Canterbury, Engleska i dr. Aleksandrom Štulhoferom s Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Program "Senzibilizacija za pitanja spola i roda" provodi se od 1999. godine s ciljem: 1) unapređenja odnosa među spolovima; 2) promicanja razvoja znanja i vještina putem izvaninstitucionalnih edukacijskih programa; 3) promicanja vrijednosti nenasilja, tolerancije, solidarnosti i rodne ravnopravnosti

prolaze u društvu (ž), nisu izloženi predrasudama (ž), više se poštuju i cijene na poslu politici (ž), imaju veće uloge u vlasti (ž), imaju veći autoritet (ž), zauzimaju više mjesta na visokim položajima (ž), imaju veća prava (ž), više ih se poštuje (ž), nisu podređeni seksizmu (ž), imaju olakšan pristup vodećim mjestima (ž), više su vrednovani (ž), uspijevaju pomoću svog spola (ž), puno lakše nađu posao nego žene (ž), lakše ih se tretira nego žene (ž), više su zastupljeni u političkim poslovima (ž), privilegirani su (m), imaju veću mogućnost napredovanja (m), bolje zarađuju (m), lakše dolaze do političkog položaja (m), više se cijeni što rade (m), više ima muških liječnika (m), bolje su prihvaćeni u društvu (m), imaju veću političku moć (m), zarađuju više od svojih supruga (m)." (ibid. 56)

Ovo istraživanje koje je od problematike virdžina i rodni uloga u društvu neodjeljivo donosi i razmišljanje ispitanika da su nakon osjećajnosti, koju rezultati istraživanja spominju i kao najčešće navođenu žensku karakteristiku, žene opisivane i sljedećim epitetima (a neke od tih epiteta možemo smatrati i općim predrasudama koje naše društvo ima o ženama): *"više rade kućne poslove (m), više se brinu za obitelj (m), vezane su za kućanske poslove (m), peru suđe (m), privrženije obitelji i domu (m), imaju veće obaveze u obitelji (ž), moraju čistiti i kuhat (ž), vode brigu o djeci i muževima (ž), više se brinu o obiteljskom životu (ž), češće su domaćice i posvećene porodici (ž), više se skrbe o djeci (ž), više brinu o domaćinstvu i djeci (ž), više se vežu uz kuću i obitelj (ž), više im je stalo do obiteljskog života (ž), obavljaju sve kućanske poslove (ž), više se brinu za stanje u obitelji (ž), privrženije djeci (ž), više vremena provode u kući kao domaćice (ž), više doprinose u odgoju djece (ž)." (ibid. 57)* U istraživanju koje je provedeno pokazalo se da su u suvremenom društvu djevojke sklonije stavovima kako bi muškarci i žene trebali imati jednaka zakonska prava i obaveze, kako ne bi trebalo biti više muškaraca s političkom moći, kako muškarci ne bi trebali biti na višim pozicijama u poslu, kako im ne bi trebalo biti lakše napredovati u nekom poslu, kako ne bi trebali za isti posao biti više plaćeni nego što su to žene te da bi i muškarci i žene trebali biti jednako percipirani u njihovom doprinosu (istom) društvu (usp. ibid. 43).

Vodeći se ovim odgovorima, i nadovezujući se na rezultate ovog istraživanja, možemo zaključiti da se, generalno, muškarci i muške uloge tipično vezuju za snagu i opasna zanimanja dok se žene i ženske uloge najčešće vezuju za brigu o djeci i njihov odgoj. Usprkos ovim stereotipima ove se razlike sve više smanjuju. Mnoge kulturološke i društvene razlike u paradigrama ponašanja koje se vezuju za dva roda, muški i ženski, prihvaćaju se i prepoznaju kao društveni konstrukti – pojmovi i predstave koje sa sobom nose određena očekivanja i klasifikacije. U poljoprivrednim društvima u prošlosti, gdje je vrlo velik dio ljudskog rada

predstavljao teški fizički rad, smatrali su se "muškim" svi poslovi koji su iziskivali upotrebu veće fizičke snage, naporno putovanje ili izlaganje većoj opasnosti. Na tipičnom poljoprivrednom gospodarstvu dječaci bi kod ulaska u predpubertet prelazili među "muške" te se od njih očekivalo da obavljaju "muške" poslove poput cijepanja drva i prenošenja tereta, da odlaze na rad u polje i šumu. Djevojčice i djevojke bi pretežno boravile u kući i u njezinoj blizini te se uključivale u razne kućanske poslove, brigu za perad i fizički manje zahtjevne poslove poput onih u vrtu. U suvremenim se društvima ta situacija znatno promijenila i smanjuje se broj poslova i društvenih uloga koje su bile nedostupne za žene. Baš je iz tih razloga i potreba za mijenjanjem svog rodnog identiteta, iz razloga koji su bili pripisivani ženama koje bi postajale virdžinama, u današnje vrijeme manja pa se tako danas rjeđe nailazi na spomenuti fenomen.

Transkribirani segment koji slijedi pokazuje razmišljanja i stavove kazivača o trenutnoj situaciji kada je položaj žena u društvu u pitanju, o njihovim razmišljanjima oko toga što bi danas natjeralo neku ženu da postane virdžinom, o asimetriji prava koja uživaju muškarci i onih koja (ne) uživaju žene te o njihovom mišljenju kako će u budućnosti izgledati položaj žena u društvu.

Marko: *Koja javna prava biste atribuirali muškarcima, a za koja mislite da su žene lišene istih?*

Paula: *U pitanju su mogućnosti ostvarivanja prava... barem u dijelu svijeta u kojem živimo žene imaju jednaka prava kao i muškarci. Ipak, žene nisu ravnopravne s muškarcima jer nemaju jednake mogućnosti ostvarivanja tih prava, tako da de facto žene i dalje nisu ravnopravne.*

Dalibor: *Još uvijek žene teže ulaze u politiku, pogotovo na vodeće pozicije. Čak i kada uspiju, na njih se ne gleda ravnopravno i moraju se jače dokazivati i trpiti ismijavanja i podmetanja koja muškarci ne moraju.*

Alen: *Proces izjednačavanja prava muškaraca i žena je počeo od prava na glas pa nadalje. Iako mnoga prava eksplicitno ne ograničavaju žene, u praksi vidimo razliku, npr. prisutnost žena kao direktorica, jednake plate i tako dalje, međutim zbog patrijarhalnih predrasuda i tradicionalnih ideja muškog i ženskog, žene budu u neprivilegovanoj poziciji. Mogu spomenuti i termin "the sex contract", on objašnjava kako su žene izostavljene iz same koncepcije "pravnog okvira" to jest države. To Vam može dati ideju o tome zašto su žene isključene iz države... jer je prisutna kontrola njihove seksualnosti i njihova sama tijela su korištena za kontrolu društva.*

Vedran: *Pravo na bolje radno mjesto, mogućnost napredovanja i slično.*

Marko: *Što mislite da bi u današnjem (suvremenom) svijetu natjeralo određenu ženu na ovakav "poduhvat"?*

Paula: *Pritisak, ugroženost neke vrste, prijetnja, potreba za preživljavanjem.*

Dalibor: *S obzirom da se u nekim dijelovima "balkanskih" zemalja još uvijek koristi isključivo muški rod kada se govori o mnogim zanimanjima - ona je direktor, profesor - da bi uspjela u društvu u kojem se još uvijek smatra da su jedino muškarci dobri u mnogim poslovima, žene i danas pokušavaju preuzeti dijelove muškog identiteta - posebno u poslovnom svijetu, ali srećom ne na razini virdžine.*

Alen: *Nepostojanje muške djece. A pitanje je da li je to njezin poduhvat ili poduhvat nad njom?*

Vedran: *U suvremenom društvu vjerujem da bi se neka žena odlučila rijetko kad na tako nešto.*

Marko: *Zašto mislite da se i danas u određenoj mjeri žene doživljavaju inferiornim članicama društva, zašto je to tako?*

Paula: *Da bi se sačuvale muške privilegije te da bi se očuvala društvena hijerarhija koja je normalizirana pa nam prema tome daje osjećaj sigurnosti.*

Dalibor: *Od samog rođenja djecu uče da postoje ženski i muški poslovi, ženske i muške boje odjeće, a dalje kroz odrastanje djeca uče i gdje im je mjesto u društvu. Ženi najčešće u kuhinji. Do prije kojih desetak godina je bio jako velik udio kućanica gdje su muškarci radili, a žene isključivo bile kod kuće. Još uvijek konzervativne struje pod pričom pronatalitetne politike i dobrobiti odgoja djece od strane majke pokušavaju progurati patrijarhalnu priču kojom se ženi dodjeljuje uloga isključivo stroja za rađanje, odgoj djece i obavljanje kućanskih poslova. Na taj način se žene onemogućava da napreduju u društvu jer se smatra nespojivim da istovremeno bude žena i domaćica i poslovna žena i političarka koja donosi odluke u društvu.*

Alen: *Zato što je to duboko ukorijenjeno u društvene odnose, još od davnina, i trebat će nam vremena da stvari promijenimo.*

Vedran: *Zato jer i danas postoji ta predrasuda o ženi da mora biti majka, domaćica i obavljati kućanske poslove.*

Marko: *Kakva je danas situacija to jest stanje kada su u pitanju prava žena i asimetrija u važnosti uloga muškaraca i žena u društvu?*

Paula: *Može se načelno reći da nema područja života u kojem asimetrija nije prisutna. Statistike sve pokazuju.*

Dalibor: *Iako je za vrijeme Jugoslavije zagovarana jednakost žena i muškaraca, uspostavom samostalne Hrvatske se ponovo vratila desna struja koja pokušava istaknuti mušku ulogu kao važniju u društvu. Smatram da smo nazadovali jer se slobodom i pluralizmom mišljenja ponovo ojačao utjecaj partijarhata u društvu.*

Alen: *Situacija je užasna.*

Vedran: *Bolja nego prije, ali još uvijek su muškarci viđeni superiornijima. To sve ovisi o uređenju određenih društava. Recimo, položaj žena u Finskoj i u Albaniji nije isti.*

Marko: *Kako smatrate da će u budućnosti izgledati odnos važnosti žena i muškaraca u društvu te kako mislite da bi trebao izgledati?*

Paula: *Toliko ima faktora koji utiču na to, da je nemoguće generalizirati.*

Dalibor: *Muškarci i žene trebaju u potpunosti biti ravnopravni. Ne postoji ništa što bi trebalo praviti razliku između njih jer spol ništa ne uvjetuje. Nadam se da će se u budućnosti to i dogoditi.*

Alen: *Pravno jednaka, dakle, svi moraju imati istu mogućnost... a onda nek ljudi rade šta god žele sa svojim ulogama itd. Bez sistematskog tlačenja, svim obespravljenim identitetima (rod, rasa, klasa, seksualnost itd.) će biti lakše raditi stvari koje žele i država ih u tome neće sputavati.*

Vedran: *Smanjit će se razlike. Svi bismo trebali biti jednaki.*

Marko: *Kako objašnjavate činjenicu da se i danas u određenim patrijarhalno uređenim društvima na našim područjima može naići na ovakav društveni fenomen (fenomen virdžine)?*

Paula: *To pokazuje žilavost kulture patrijarhata, unatoč društvenim i političkim promjenama na ovim prostorima kultura ostaje ista.*

Dalibor: *Žene su ne tako davno dobile pravo glasa i društveni procesi u svijetu kojima se daju prava ženama i teži rodnoj ravnopravnosti još uvijek traju i negdje su još daleko na početku, tako da nije čudno da se još uvijek može susresti fenomen virdžine. Koliko mi je poznato nema mlađih osoba, već su to sve žene koje su tu ulogu preuzele prije nekoliko desetaka godina. Iako žene i bez odricanja svog ženskog identiteta i preuzimanja muškog rodnog izražavanja mogu jednako kvalitetno obavljati sve poslove društveno predodređene za muškarce.*

Alen: Da se nije mnogo promjenilo u našim društvima, niti na rodu i spolu kao konstruktima.

Vedran: Radi se često o primitivnijim i ruralnim sredinama u kojima je uloga muškarca superiornija u odnosu na žensku.

Kada sam kazivače upitao o njihovu razmišljanju koja bi to bila prava za koja smatraju da su žene lišene istih, a koja uživaju muškarci, iskazi su se kazivača bili podudarali oko toga da bi to prvenstveno bilo mogućnost ostvarivanja istih prava to jest izjednačavanje prava muškaraca i žena, mogućnost napredovanja na bolje pozicije i slično. Na sljedeće pitanje koje je uslijedilo oko njihova očitovanja oko toga što bi u današnjem svijetu natjeralo određenu ženu da se odluči postati virdžinom većina je kazivača u svojim iskazima bila suglasna oko toga da bi odgovor na to pitanje bilo da bi to u većini slučajeva bila određena vrsta pritiska ili osjećaj ugroženosti neke vrste te nepostojanje muške djece u obitelji. Odudaranje od iskaza tri kazivača koji su se očitovali na ovakav način pružio je sugovornik (Vedran) koji je u svom iskazu pokazao determinirano mišljenje oko toga da bi u današnje vrijeme rijetko što natjeralo neku ženu na ovakav pothvat. Na sljedeće pitanje koje je uslijedilo oko njihova mišljenja koji bi to bili razlozi što se žene smatraju inferiornim članicama u društvenom poretku jedini je ženski kazivač (Paula) izjavio da bi razlozi tome bili očuvanje muških privilegija i sigurnost koje dobivaju, dok su se drugi kazivači očitovali da bi razlozi tome prvenstveno bili ti da se takvo viđenje rodne društvene hijerarhije uči od samog rođenja kroz određene tradicijske prakse (Dalibor), duboka ukorijenjenost takvog viđenja u društvu (Alen) te to što postoji mnogo predrasuda o ženama (Vedran). Kada sam sugovornike pitao što misle o današnjem položaju žena u društvu kazivači su se pozivali na statistike (Paula), izjavili su da je situacija užasna (Alen), da je utjecaj patrijarhata u društvu jak (Dalibor), a dobiven je i iskaz jednog kazivača koji je rekao da je situacija bolja nego prije, ali da to ovisi od područja do područja (Vedran). O njihovu mišljenju o tome kako sugovornici razmišljaju o tome kako bi trebao izgledati odnos žena i muškaraca u budućnosti te kako će on izgledati u budućnosti kazivači su se, generalno govoreći, složili oko toga da bismo svi trebali biti jednaki i ravnopravni te kako svi moraju imati iste mogućnosti i društvenu moć, no sa skeptičnim odmakom da ima dosta faktora koji na to utječu. Govoreći uopćeno, smatraju i da je u recentnoj prošlosti fenomen virdžine rezultat žilavosti kulture patrijarhata (Paula) te da stoga nije čudno da se susretao fenomen virdžine (Dalibor), a to je pokazatelj toga da se nije mnogo toga promijenilo u našim društvima (Alen), no naglašavaju da ukoliko bi se danas i susrela ova pojava to bi se najčešće dogodilo u primitivnijim sredinama u kojima je na snazi visoki stupanj patrijarhata (Vedran).

6. ZAKLJUČAK

Spol i rod kao gotovo ništa ne određuju naše mjesto u društvu od samog rođenja. No, kada se dovedu u pitanje neka osnovna obilježja tih dvaju termina događaju se i društvene situacije koje su nepredvidive. Specifičnost i endemičnost pojave koju sam odlučio proučavati učinio mi je subjekt istraživanja vremenski bliskim, ali i relativno nedostižnim. Virdžine, žene koje su se samozatajno ili javno, neprimjećeno ili nezabilježeno i same stvarale, žene koje bi preuzimale uloge muškaraca kako bi zaštitile svoj dom, svoje ognjište ili bi se u tuzi zbog gubitka svog voljenog zarekle da će živjeti kao muškarci te da se nikada neće udavati, pokazale su se kao zanimljiva tema za proučavanje. Fenomen virdžine odražava složeni odnos moći u obitelji i društvu. Kada se dogodi slučaj da bi žena postala virdžinom bila bi ošišana poput muškarca, oblačila bi se poput njega, ponašala bi se kao muško, imala bi oblik muškog krsnog imena, a po potrebi bi išla i u rat. Sudjelovala bi tako u muškim skupovima i imala bi gotovo sva javna prava muškarca u inače strogim patrijarhalnim društvima. Temelj u mom istraživanju problematike virdžina i sveukupnosti pitanja koja iz iste proizlaze bili su pisani izvori o samim virdžinama i propitivanje njezine pojavnosti na prostoru zemalja bivše Jugoslavije. Tri najveće cjeline u radu kojima sam se bavio implicirala su pitanja koja sama od sebe nude odgovore, ali ih i dalje postavljaju. To su pitanja koja proizlaze iz segmenata u kojima se progovara o virdžininom identitetu i unutar kojih se problematiziraju rodne uloge u društvu. Kada govorimo o virdžinama nedvojbeno se moramo zapitati i oko razloga koji bi određenu ženu natjerali na takav pothvat. Kao što se iz primjera pojavnosti virdžine i iskaza kazivača u kojima progovaraju na tu temu pokazalo to bi najčešće bili razlozi čije motive možemo obuhvatiti zajedničkim nazivnikom koji bi implicirao želju za preživljavanjem u patrijarhalno uređenom društvenom sistemu i mogućnost da žena (virdžina) sebi i/ili svojoj porodici omogući jednaka prava kakva uživaju i drugi pripadnici tog društvenog sistema. Kada se govori o virdžininom identitetu, osim onog rodnog, svakako se treba baviti i fizičkim aspektom njenog identiteta koji za sobom povlači i oblačenje u simboličnu - mušku odjeću. Posljednje poglavlje u kojem sam raspravljao o feminističkom pogledu na važnost ravnopravnosti uloga žena i muškaraca u društvu sa sobom donosi mnoštvo pitanja koja u budućnosti valja razmatrati. Virdžine su stoga, možemo zaključiti, bile samo pokazatelj onog problematičnog aspekta društvenog sistema na kojem treba poraditi. Ovako rijedak fenomen, fenomen virdžine, nešto je čime bi se mogla baviti i buduća etnološka istraživanja.

LITERATURA:

- BARJAKTAROVIĆ, Mirko. 1948. „*Prilog proučavanju tobelija (zavetovanih devojaka)*“. U *Zbornik Filozofskog fakulteta 1* (str. 343-352).
- BEAUVOIR De, Simone. 1981. „*Drugi pol*“. Beograd: BIGZ.
- ĐORĐEVIĆ, Tihomir. 1984. „*Celibat*“. U *Naš narodni život*. Beograd: Prosveta (str. 129-142).
- ĐORĐEVIĆ, Tihomir. 1984. „*Zavetovane devojke kod Arbanasa*“. U *Naš narodni život 2*. Beograd: Prosveta (str. 276 – 278).
- FROMM, Erich. 1984. „*Zdravo društvo*“. Zagreb: Naprijed, Nolit, August Cesarec.
- GALIĆ, Branka. 2002. „*Moć i rod*“ Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
- GALIĆ, Branka. 2004. „*Seksistički diskurs rodnog identiteta*“, izvorni znanstveni članak. U *Soc.ekol. Zagreb*, Vol. 13 (2004) No 3-4 (str. 305-324). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
- GAVRILOVIĆ, Ljiljana. 1983. „*Tobelije: zavet kao osnov sticanja pravne i poslovne sposobnosti*“. U *Glasnik Etnografskog muzeja 47* (str.67-79).
- GROSS, Mirjana. 1996. „*Suvremena historiografija: Korijeni, postignuća, traganja*“. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- GUŠIĆ, Marijana. 1958. „*Ostajnica-tobelija-virdžina kao društvena pojava*“. U *Treći kongres folklorista Jugoslavije*. Cetinje: Savez udruženja folklorista Jugoslavije (str.55-64).
- GUŠIĆ, Marijana. 1974. „*Pravni položaj ostajnice-virdžineše u stočarskom društvu regije Dinarida*“. U *Odredbe pozitivnog zakonodavstva i običajnog prava o sezonskim kretanjima stočara u jugoistočnoj Evropi kroz vekove, Zbornik radova*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti (str. 269-297).
- HARALAMBOS, Michael, Martin HARBORN i Robin HEAD. 2004. „*Sociology; themes and perspectives-6th edition*“. London: Scotprint, Haddington, East Lothian.
- HAVILAND, Wiliam A. 2004. „*Kulturna antropologija*“. Naklada Slap, Zagreb.
- HODŽIĆ, Amir i Nataša BIJEIĆ. 2003. „*Značaj roda u stavovima i seksualnom ponašanju adolescenata i adolescentica (izvještaj istraživanja: Muškarci, žene i seksualnost)*“. Zagreb: CESI.
- JELAVIĆ, Željka. 2012. „*Ivana Radačić i Jelka Vince-Pallua, ur. Razvoj na međunarodnoj i nacionalnoj razini 30 godina nakon usvajanja Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena.(2011.)*“ U *Etnološka tribina 35, vol. 42* (str. 293-323). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za etnologiju.
- JUGOSLAVENSKI LEKSIKOGRAFSKI ZAVOD. 1974. *Leksikon*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- KLAIĆ, Bratoljub. 1988. „*Rječnik stranih riječi*“. Zagreb: Nakladni zavod MH.
- MARKOVIĆ, Jelena. 2012. „*Pričanja o djetinjstvu: život priča u svakodnevnoj komunikaciji*“. Zagreb: Biblioteka Nova etnografija.

MILLET, Kate. 2000. „*Theory of Sexual Politics*“. U Crow A., Barbara (Ed.) *Radical Feminism. A Documentary Reader*. New York & London: New York University Press, str. 123-153.

MISKOLCI, Jozef. 2005. „*Uvijek između dvoje: dijalektika igre između muškoga i ženskoga / s muškim i ženskim*.“ U *Zbornik konferencijskih radova: Transgresija roda: spolna / rodna ravnopravnost znači više od binarnosti*. Zagreb: Ženska soba, CESI.

MOSS, Kevin. 2002. „*Jugoslavenski transeksualni heroji: „Virdžina“ i „Marble ass“*“, s engleskog prevela Tea Nikolić. U *Reč* no.67/13. Beograd: Radio B92.

POTKONJAK, Sanja. 2012. „*Ivana Radačić i Jelka Vince-Pallua, ur. Razvoj na međunarodnoj i nacionalnoj razini 30 godina nakon usvajanja Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena.(2011.)*“ U *Studia Ethnologica Croatica*, vol. 24 (str. 211-240). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za etnologiju.

STOJANOVIĆ, Petar. 1976. „*Zavjetovane djevojke-tobelije u običajnom pravu Crne Gore i Sjeverne Albanije*“. U *Zbornik Pravnog fakulteta*, vol. 1 /1 (str. 37-46).

STRONG, Bryan, William L. YARBER, Barbara W. SAYAD i Christine DeVAULT. 2008. „*Human Sexuality: Diversity in Contemporary America - 6th edition*“. New York: McGraw Hill, an imprint of The McGraw-Hill Companies.

SUPEK, Olga. 1989. „*Etnos i kultura*“. U *Migracijske teme*, 5 (1989) 2-3 (str. 145-153). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.

VINCE-PALLUA, Jelka. 1990. „*Da prostitute, to mi je žena – prilog proučavanju položaja žene u drugoj polovici 18. i prvoj polovici 19. stoljeća u Dalmaciji i njezinu zaleđu*“. U *Studia ethnologica*, vol.2. (str. 77-96). Zagreb: Centar za etnološku kartografiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

VINCE-PALLUA, Jelka. 1998-1999. „*Amazonke iz Istre (na tragu istarskih, u muško preobučenih žena)*“. U *Studia Ethnologica Croatica*, vol. 10/11, str. 133-152, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za etnologiju.

VINCE-PALLUA, Jelka. 2000. „*Pojava virdžine, zavjetovane djevojke, u predajnoj kulturi balkanskih naroda (doktorska disertacija)*“. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.

VINCE-PALLUA, Jelka. 2007. „*Endemsko prema etnokartografskom: Nova razmišljanja na marginama etnoloških karata (primjer virdžina, zavjetovanih djevojaka)*“. U *Studia Ethnologica Croatica*, vol. 19, str.17-45, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za etnologiju.

VINCE-PALLUA, Jelka. 2014. „*Zagonetka virdžine: Etnološka i kulturnoantropološka studija*“. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

VINCE-PALLUA, Jelka. „*Kad žena preuzme ulogu muškarca*“. U *Vijenac* 548. Zagreb: Matica hrvatska.

VUKANOVIĆ, Tatomir P. 1961. „*Virdžine*“. U *Glasnik muzeja Kosova i Metohije* 6 (str. 79-113).

YOUNG, Antonia. 2000. „*Women who Become Men. Albanian Sworn virgins.*“ New York: Oxford.

YOUNG, Antonia i Larenda TWIGG. 2009. „*Sworn Virgins as Enhancers of Albanian Patriarchal Society in Contrast to Emerging Roles for Albanian Women*“. U *Etnološka tribina* 32, vol. 39, str. 117-134.

IZVORI:

a) Internetske stranice

<http://www.azramag.ba/stylissimo/4106-virdzine-zene-koje-zive-kao-muskarci.html>
(posjećeno dana 5.4. 2015)

http://www.montenegrina.net/pages/pages1/antropologija/virdzina_zena_koje_nema_p_sarce_vic.htm (posjećeno dana 10.4.2015.)

<http://www.h-alter.org/vijesti/europa-regija/svijeca-im-se-utrnula> (posjećeno dana 10.3.2015.)

<http://www.voxfeminae.net/vijestice-list/1322-posljednje-albanske-virdine-fotografije-jill-peters> (posjećeno dana 10.3.2015.)

<http://danas.net.hr/svijet/virdzine-zene-koje-zive-i-prihvacene-su-kao-muskarci>
(posjećeno dana 10.3.2015.)

<http://www.tportal.hr/vijesti/svijet/185144/Zasto-je-zenama-u-Afganistanu-bolje-da-zive-kao-muskarci.html> (posjećeno dana 10.3.2015.)

<http://www.udi.rs/articles/genderPS.pdf> (posjećeno dana 6.5.2015.)

https://hr.wikipedia.org/wiki/Spol_i_rod#Spolni_i_rodni_identitet
(posjećeno dana 7.6.2015.)

<http://scholarworks.dlib.indiana.edu/journals/index.php/aeer/article/viewFile/687/780>
(posjećeno dana 6.5.2015.)

b) Kazivači

Vedran Bronzović – muškarac, 34 godine, rođen i živi u Zagrebu, trenutno radi u SDP-u

Alen Kerić – muškarac, 30-tak godina, u Zagrebu na pisanju magistarskog rada

Dalibor Stanić – muškarac, 43 godine, rođen u Osijeku i živi u Zagrebu, radio u Iskoraku, Ženskoj sobi

Paula Zore – žena, 37 godina, rođena u Dubrovniku, živi u Zagrebu, radi u Ženskoj sobi

SUMMARY

Sex and gender as almost nothing else determine our place in society from the day we are born. But what happens when you call into question the simple definition and understanding of male and female? This paper examines the phenomenon of sworn virgins, its appearance on the territory of the former Yugoslavia, the borders between the notions of what is male and female, on the basis of the relevant materials and interviews with interviewees. The methodological approach involved the collection of written materials relevant to the work, the parallel recording of interviews and subsequent reconstruction of the collected materials, with the interviewees in question. A brief overview of theoretical assumptions concerning the phenomenon is trying to show the wider aspect of the case of sworn virgins, gender identity and its importance in the culture of local people. The analytical part of the work is divided into sections that explain the phenomenon of sworn virgins, the reasons for its appearance, the issue of gender roles in society and the specific examples that are relevant to the analysis in this paper.

Key words: sworn virgins, identity of sworn virgins, gender identity, gender roles, patriarchy